İSTANBUL KAPALIÇARŞI'NIN TEMEL TASARIM YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Meltem ÖZÇAKI
Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, m.ozcaki@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1291-3184

Özçakı, Meltem. "İstanbul Kapalıçarşı'nın Temel Tasarım Yönünden İncelenmesi". Sanat Eğitimi Dergisi, 10/1 (2022 Bahar): s. 47–65. doi: 10.7816/sed-10-01-04

ÖZ

Kapalıçarşı, birbirinden farklı ancak birbirini bütünleyen parçaların, farklı özelliklerdeki yapıların bir araya gelmesinden oluşmuştur. Üstü kubbeli, dikdörtgen bedestenlere; ortasında avlu olan hanlara ve bunların arasında yer alan daha düzensiz yapıdaki, tonoz üst örtülü alışveriş sokaklarına sahiptir. Bedestenler ve hanlar yükseklikleri, geometrik formları ile yapıya kuşbakışı bakıldığında kendilerini belli ederler. İç mekandaki insanların yapıyı labirent gibi algılamalarına sebep olan alışveriş sokakları, kentle bağlantı sağlar. Yapının farklı formlara, yüksekliklere, açık ve kapalı mekân ilişkilerine sahip bölümleri, bir araya geldiklerinde; estetik açıdan birbirlerini bütünleyerek Kapalıçarşı'yı meydana getirirler. Bedestenlerin ve hanların düzenli yapısı yanında sokakların oluşturduğu düzensizlik birbirini bütünler. Yapımı ve kullanımı uzun yıllara dayanan yapı, mimarlık ve sanat çalışmalarında üzerinde durulan temel tasarımla ilgili unsurlara sahiptir. Yapı üzerinden, nokta, çizgi, yüzey, düzlem ve hacim, şekil / biçim ve form, aralık, yön, renk, doku, değer (ton), hareket / devinim, ışık ve gölge, geometri, ölçek ve ölçü, oran ve orantı, modülasyon, tekrar, ritim, zıtlık, uygunluk ve uyum, birlik, denge - simetri, koram, egemenlik gibi unsurları okumak olasıdır. Makale kapsamında Kapalıçarşı'nın mimari özellikleri hakkında bilgi verilmekte; temel tasarımla ilgili özellikleri aktarılmakta ve Kapalıçarşı üzerinden örneklenmektedir. Makale kapsamında kullanılan görseller Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Mimarlık Bölümü öğrencilerinin İstanbul Kapalıçarşı'yı inceledikleri çalışmaya aittir. Söz konusu bakış açısıyla öğrencilerin tarihi mekân hakkında bilgi edinmeleri; tarihi değerlerin önemini kavramaları, yeni tasarım yaptıklarında kullandıkları kriterleri, tarihi çevrelerde yer alan yapılar üzerinden de örnekleyebilmeleri amaçlanmıştır. Sonuç bölümünde Kapalıçarşı'nın başka tasarımlar bağlamında kullanılabilecek mimari tasarım kriterleri üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Tarihi Yarımada, Kapalıçarşı, temel tasarım

Makale Bilgisi:
Geliş: 29 Mart 2022 *Düzeltme: 24 Nisan 2022* *Kabul: 9 Mayıs 2022*

© 2022 sed. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

İstanbul Kapalıçarşı 560 yıllık bir tarihe sahiptir. Yapımına İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde başlanmış ve yapımı 250 yıl sürmüştür. Bir bütün olarak tasarlanmamıştır. Önce Cevahir Bedesteni daha sonra Sandal Bedesteni inşa edilmiştir. Bedestenlerin çevresi kısa zaman içinde açık pazar alanları ile çevrelenmiş, sonra bunlar ahşap yapılar haline gelmiş ve daha sonra kâgir malzemeden inşa edilerek alışveriş sokaklarını meydana getirmişlerdir. Hanların da kâgir malzemeden inşa edilen sokaklarla yapı, bir kompleks haline gelmiştir. Kapalıçarşı'ya bağlı han sayısı 30'iken, 1894 depreminden sonraki onarımda hanların bir kısmı çarşının dışında bırakılarak, sayıları 14'e indirilmiştir. Bu şekilde İstanbul Kapalıçarşı günümüzdeki haline gelmiştir. Günümüzde 2 bedesten, 14 han ve 65 alışveriş sokağına ve 21 kapıya sahiptir. Osmanlı Dönemi'nde imparatorluğun payitahtı (başkenti) olan İstanbul'da yer alarak önemli görevler yerine getirmiştir. Kentin ve ülkenin ticaretinde önemli bir konumda yer almıştır. Üretim ve daha önemlisi bir araştırma merkezi olarak Osmanlı'da Topkapı Sarayı ile bağlantılı olarak çalışmıştır. Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşan bir kültürel mirastır. Osmanlı Dönemi'nden günümüze değişen çok sayıda parametre olduğu için günümüzde ticaretin yanı sıra turizm ağırlıklı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda İstanbul Kapalıçarşı'nın 560 yıldır, kentin içindeki önemini, merkezi konumu (günümüzde fiziksel olmasa da sembolik ve anlamsal konumunu) kaybetmemiş olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı Dönemi'nde 250 yıllık bir süreçte oluşan Kapalıçarşı'nın günün ihtiyaçlarına bağlı olarak değişmesi; farklı kullanım ve biçim özelliklerine sahip yapılardan oluşması; kentsel mekânla ilişkisi; iç mekânın geleneksel halinin özellikleri sebebiyle özgün bir yapıdır. Kapalıçarşı mimarlık, özellikle de temel tasarım açısından bilgi verici ve öğreticidir. 2020-2021 Eğitim Öğretim Yılı, Bahar Yarıyılı'nda Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nün ikinci ve üçüncü sınıfında eğitim gören öğrenciler ile bir çalışma yapılmıştır. Öğrencilere İstanbul Kapalıçarşı'nın tarihi geçmişi, kentle ilişkisi, mimari özelikleri, geçmiş dönemde ve günümüzde iç mekân kullanımı gibi konuları içeren sunum yapılmış ve konuyla ilgili metin verilmiştir. Öğrencilere ayrıca şematik çizim diğer bir ifadeyle mimari diyagram (architectural diagram) ile ilgili bilgi verilmiştir. Her öğrenci bir temel tasarım elemanı, aracı ya da ilkesi üzerinde çalışmıştır. Öğrenci sayısı fazla olduğundan bir konu birden fazla öğrenci tarafından çalışılmıştır. Her öğrenci bireysel çalışmıştır. Öğrenciler İstanbul Kapalıçarşı'yı incelemiş ve görüşlerini bilgisayar ortamında hazırladıkları şematik çizimlerle ifade etmişlerdir.

Makale kapsamında önce Kapalıçarşı'yı meydana getiren farklı özelliklere sahip yapılar ile ilgili bilgi verilmiştir. Cevahir Bedesteni, Sandal Bedesteni, alışveriş sokakları ve hanların mimari özellikleri aktarılmıştır. İkinci bölümde temel tasarım elemanları, araçları, ilkeleri ile ilgili bilgi verilip bunlar İstanbul Kapalıçarşı üzerinden örneklenmiştir.

Kapalıçarşı'yı Meydana Getiren Yapılar

Kapalıçarşı'yı meydana getiren yapılar bölüm kapsamında Cevahir Bedesteni, Sandal Bedesteni, alışveriş sokakları ve hanlar şeklinde aktarılmaktadır. **Cevahir Bedesteni**, üstü on beş kubbe ile örtülü, dikdörtgen bir yapıdır (Kuban, 1996: 210). Yapının şemasının Bursa ve Edirne'de yer alan bedestenlerin yoğunlaştırılmış şekli olduğu ifade edilebilir. İki kentteki bedestenlerde tek sıra üzerinde altı ayak varken, Cevahir Bedesteni'nde iki sıra üzerinde dörder olmak üzere, toplam sekiz ayak vardır (Yerasimos, 2000: 211, 213). Böylece iç mekân, sekiz masif filayağıyla desteklenen üçerli beş sıra halindeki on beş kapalı, üstü kubbeli alandan oluşur (Erçetin, 2019: 75; Freely, 2008: 123). On beş açıklık, diğer bedestenlerde olduğu gibi birer kubbeyle örtülmüştür (Yerasimos, 2000: 211, 213). Ayaklar 6,85m yüksekliğe kadar kesme taştır. Duvarlar bir sıra tuğla, bir sıra düzgün moloz taş şeklindedir. Taşların arasında dikey tuğla beslemeler vardır. Filayaklarının arasında yer alan tonozlar ve yapının kubbeleri tuğladandır. Yapının ebatları 45,3x29,5 m, iç yüzölçümü 1.336 m²'dir (Gülersoy, 2003: 424). Her kenarın ortasında bir tane olmak üzere, toplam dört kapıya sahiptir. İç ve dış duvarlarda dükkânlar yer alır. Dış kenardan üçü, iki sıra sütunun taşıdığı revakla çevrelenmiştir. Böylece dışarıdaki dükkânların tam karşısına, bir sıra dükkân daha yapılabilmiştir (Yerasimos, 2000: 211, 213).

Sandal ve Cevahir Bedestenlerinin yapı tekniği ve malzemesi benzerdir. Yapıların ayakları kesme taştan, duvarları moloz taştan, kemerleri ve kubbeleri tuğladandır. **Sandal Bedesteni** 40x32 m boyutlarında olduğundan küçük olarak da isimlendirilmiştir (Gülersoy, 2003: 424). Sandal Bedesteni'nin duvarları 1,30 m kalınlığındadır; dörderli üç sıra halindeki 2.25x2.63 m boyutlarında 12 filayağı vardır. Çatısı birbirinin eşi ve 12,70 m yüksekte yer alan 20 tuğla kubbe ile örtülüdür (Gülersoy, 2003: 424; Erçetin, 2019: 74; Freely, 2008: 124). Bu tip Osmanlı bedestenleri arasında kubbe sayısı en fazla olandır. Kubbe kasnakları alçak ve penceresizdir. Pencereler, sadece duvarlardadır ve çevresindeki yapılardan yüksektedir. Yapının orijinalinde dört kapısı varken, ilerleyen dönemde

iki girişi kalmıştır. İki girişi örülerek, önlerine oda yapılmıştır (Gülersoy, 2003: 424). Özellikle Baltalimanı Anlaşması sonrası, gümrük indirimiyle yerli dokumacığın zarar görmesi sonucu Sandal Bedesteni yoksullaşmıştır. 1912 yılında lonca düzeninin kaldırılması, çalışanları ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir (Küçükerman ve Mortan, 2007: 160).

Alışveriş sokaklarındaki yapılar tek katlıdır. Kemer ve tonozlarında tuğla malzeme kullanılmış, sütunları çoğunlukla kesme taştan yapılmıştır. Duvarlarında tuğla üzeri sıva, taş ya da karışık taş üzeri sıva uygulanmıştır. Çatı kaplaması genelde kiremit olsa da ilk önce kurşun kaplama olabilir. Kalpakçılar Caddesi'nin çatısı betondan yapılmış beşik tonoz şeklindedir. Sadece Kürkçüler Çarşısı iki katlıdır. Geç dönem yapısı olan çarşıda, demir konstrüksiyon ve cam kullanılmıştır (Gülersoy, 2003: 425). Kapalıçarşı'nın günümüzde 21 kapısı vardır. Kapıların boyut ve biçiminde, içeride satılan mallar ve dışarıda bağlandığı sokaklar belirleyici olmuştur. Kapılar farklı yönlerdeki sokaklara açılarak yapının çevre ile bağlantısını sağlamaktadır (Gülmez, 2020: 84; Yücel ve Arun, 2010). Bazı kapılar çok küçük ve sıradandır. Beyazıt ve Nuruosmaniye kapıları anıtsal boyutlardadır ve Kapalıçarşı'nın simge haline gelen girişleridirler (Gülmez, 2020: 84).

Kapalıçarşı'da güneş ışığından yararlanılarak, doğal aydınlatma kullanılmıştır. Pencereler, sokakların üstünü örten tonozların yanlarındadır. Yapı akşam geç vakte kadar açık olmadığından ve kolay yanabilecek eşyalar için güvenlik önlemi olarak aydınlatma sadece gün ışığı ile sağlanmış olabilir. Havalandırma doğal vantilasyon ile sağlanırdı. Diğer Osmanlı çarşılarındaki gibi masif taş yapı, yüksek tavan, yukarıda yer alan pencere düzeni; yazın serin, kışın ılık olmasını sağlıyordu (Gülersoy, 2003: 425). Kapalıçarşı'nın düzeni eski yaşam tarzı ile uyumlu; nüfus yoğunluğu, ölçülü yerleşim ve çalışma saatleri açısından yeterliydi (Gülersoy, 2003: 425; Batur, 2006: 103-104; Küçükerman ve Mortan, 2007: 160). Yapının aydınlatılmasında, günümüzde elektrik de kullanılmaktadır.

Kapalıçarşı, batı kentlerinin kapalı çarşıları gibi düzgün ızgara (grid) sokak düzeninde değildir. Depremler, yangınlar ve kısmi onarımlar geçirdiği; ihtiyaçlara göre biçimlendiği için içindeki yollar simetrik ve geometrik değildir (Küçükerman ve Mortan, 2007: 160). Sokaklar sağa sola sapabilmekte ve ilerisinin görülmediği dönemeçler oluşabilmektedir. Bu durum, açık sokakların üstü kapatılırken yanlış yapılmasından değildir. Depremler ve yangınlar sonrası yüzyıllara dayanan biçimlenişten kaynaklanır (Gülersoy, 2003: 425-426). İslam geleneğinde halkın kendinden gelişen karar süreci vardır ve sokak dokuları da buna bağlı oluşur (Kuban, 1996: 354). Kapalıçarşı bir labirent gibi algılansa da aslında iyi planlanmış bir komplekstir (Freely, 2008: 123). Çarşının serbest ve dağınık yerleşimi, anıtsallığını etkilemezken; onu monotonluktan uzaklaştırır (Gülersoy, 2003: 426).

Hanlar, genellikle yer aldıkları parsel ile yerin topografyasına uygun inşa edilirdi. Hanların çok sayıda örneği günümüze ulaşmıştır. Hanlar iki ya da üç katlı, ortasında merkezi avlu olan, avlu çevresinde revakların yer aldığı, ocak nişli ve pencereli odaları olan yapılardı (Cantay, 1994: 549; Gülersoy, 2003: 426; Küçükerman ve Mortan, 2007: 163; Tonguç ve Yale, 2010: 71). Yapının sokakla ilişkili olan cephelerinde dükkânlar yer alırdı. Girişlerinin üstünde taş konsollar yardımıyla dışarıya taşan mescit mekânı bulunurdu. Söz konusu hanlarda ahır mekânı yerine, depo-bodrumlar yer alırdı (Cantay, 1994: 549). Kapalıçarşı'nın içindeki ve etrafındaki hanlarda mallar, satılmadan önce depolanırdı (Freely, 2008: 124). Günümüzde birçok hana beton ilaveler yapıldığından orijinal mimarilerinde değişim olmuştur (Gülersoy, 2003: 426).

Temel Tasarım Açısından Kapalıçarşı

Mimarlıkla ilgili yayınlarda temel tasarım elemanları, araçları ve ilkeleri farklı şekilde ele alınabilmektedir. Temelde aynı şeyleri ifade etseler de bazı yayınlarda aynı konu başka içerikleri de kapsamaktadır. Bazı kaynakların isimleri temel tasarım olmadığından ve kitap mimarlıkla ilgili farklı konuları da içerdiğinden, temel tasarım farklı konuların arasında ya da içinde geçebilmektedir. Temel tasarım sadece mimarlıkla sınırlı olmayıp görsel sanatlar içinde önemli bir konu olduğundan, kaynak sayısı ve isimlendirmeler artabilmektedir. Bu metin kapsamında Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş, ve Armatlı Köroğlu'nun *Görsel Eğitimde Yaratıcılık ve Temel Tasarım* isimli kitabı temel alınmıştır. Bununla birlikte diğer kaynaklarda olup bu kitapta olmayan bazı maddeler de listeye eklenmiştir. Sonuç olarak 24 başlık üzerinden çalışılmıştır (Tablo 1).

Bölüm kapsamında öncelikle kavramların yazılı metinlerde nasıl ele alındığı ile ilgili bilgi verilmekte, ardından her kavram Kapalıçarşı üzerinden örneklenmektedir. Her paragraf hem kavramın açıklanmasını hem de Kapalıçarşı üzerinden örneklenmesini içermektedir. Makalede Kapalıçarşı'nın mimari ve kullanım özellikleri sürekli tekrarlanmamakta, konuyla ilgili olduğu ilk yerde verilmektedir. Metin, öğrenciler tarafından gerçekleştirilen çalışmalar

üzerinden örneklenmektedir.

Tablo 1. Temel tasarımda kompozisyonu oluşturan elemanlar, araçlar ve ilkeler

Elemanlar	Araçlar	İlkeler
Nokta	Hareket / Devinim	Tekrar
Çizgi	Işık ve Gölge	Ritim
Yüzey	Geometri	Zıtlık
Düzlem ve Hacim	Ölçek ve Ölçü	Uygunluk ve Uyum
Şekil / Biçim ve Form	Oran ve Orantı	Birlik
Aralık	Modülasyon	Denge - Simetri
Yön		Koram
Renk		Egemenlik
Doku		
Değer (Ton)		

Temel tasarımın ilk konusu olan **Nokta** uzunluğu, eni, boyu olmadığından, kavramsal olarak durağan, yönsüz ve merkezi olarak kabul edilir. Boyutu, biçimi ve şekli olmakla birlikte görünür olduğundan varlığını belli eder. Noktanın görsel özelliklerini paylaşan ve noktadan üretilen diğer biçimlerin daire, silindir ve küre oldukları ifade edilebilir. Mimarlıkta nokta kolon, dikilitaş ya da kule gibi dikey çizgisel elemanları planda göstermek için kullanılabilmektedir (Ching, 2002: 4-5). Nokta temel eleman olduğu ve her şey aslında noktalardan oluştuğu için çizgi, düzlem ya da obje noktalardan meydana gelir. Görsel olan her şeyi çizim programında piksellerle ifade etmenin mümkün olduğu gibi Kapalıçarşı'yı da noktalarla ifade etmek olasıdır. Daha geniş ölçekte plan düzleminde yapı incelenirse, bedestenlerin birbirinin aynı ölçülerdeki kubbeleri noktaya örnektir (Görsel 1).

Nokta uzatıldığında **Çizgi** haline gelmektedir. Kavramsal açından çizginin uzunluğu olsa da eni ve boyunun olmadığı kabul edilir. Bununla birlikte görsel olarak yön, devinim ve büyüme ifade edebilmektedir. Çizgi diğer görsel elemanları birleştirme, bağlama, destekleme, çevreleme ya da kesiştirme görevlerini üstlenebilir. Düzlemlerin kenarlarını tanımlayıp onlara şekil verebilir ve düzlemlerin yüzeylerini belirginleştirebilir (Ching, 2002: 8). Çizgi, Kapalıçarşı özelinde en belirgin şekilde algılanan unsurlardan biridir. Kapalıçarşı'nın çizgiselliği kent ile olan ilişkisine bakılarak anlaşılabilir. Kapalıçarşı Tarihi Yarımada'daki doğu - batı ve kuzey - güney yönündeki yol ağının içinde yer alır. İstanbul Tarihi Yarımada'nın topografyası orta kısımda yükselen ve deniz kıyısına inildikçe azalan bir eğime sahiptir. Topografya nedeniyle yol dokusu düz bir kentteki gibi gridal dokuda olmamakla birlikte çizgiselliğe sahiptir. Bazı yerler düz bazı yerler düz olmasa da Kapalıçarşı'nın içinde de çizgisellik gözlemlenir. Yapının içindeki alışveriş sokaklarının meydan getirdiği çizgisellik, yapının açıldığı sokaklardaki çizgisellikle birlikte daha kolay okunabilmektedir. Günümüzde, iç mekân kullanımında farklı ürün gruplarının ayrı sokaklarda yer almayışı ve ağırlıklı olarak turistik ürünlerin satılması ile tüm sokaklar birbirine benzemiştir. Bu durum insanlarda yön duygusunun kaybolmasına, yapının bir labirenti andırmasına ve iç mekânda dolaşanlarda sürekli devam eden bir çizgisellik üzerinde ilerlendiği duygusunun oluşmasına neden olur (Görsel 2).

Yüzey çizgilerin uzayda aralıksız tekrarı ile oluşur. Yüzey bir formun en dışta kalan niteliğidir. Onun algılanmasını sağlar, nesnenin yapısı hakkında bilgi verir, nesne ile ilişki kurulmasını sağlar. Yüzey, mekân kavramının bir öğesidir ve görme ile dokunma duyuları ile algılanabilir. Sünger örneğinde olduğu gibi, nesnelerin yüzey özelliklerinde iç yapısal özellikleri de etkilidir. Nesne görsel olarak algılandığında, insanda oluşan "sertlik, esneklik, pürüzlülük" gibi anlamların oluşmasında rol oynar. Bunda insanın geçmiş yaşantısındaki dokunma duygusu ile edindiği deneyimlerinde etkisi vardır (Seylan, 2019: 143-144). Kapalıçarşı'nın ana yapım malzemesi olan taşın, yüzeyde en net olarak algılandığı yer bedestenlerdir. Cevahir Bedesteni, sıkışık bir iç mekâna sahip olduğundan, daha serbest ve yoğun olmayan kullanıma sahip olan Sandal Bedesteni'nin duvar dokusu ve yapım malzemesi daha kolay algılanır. Sandal Bedesteni duvar yüzeylerinin yarattığı etki, kubbelerin iç mekânı genişleten etkisi ve oturma imkânı veren iç mekân kullanımı ile Kapalıçarşı'da olmanın en fazla hissedildiği mekânlardan biridir.

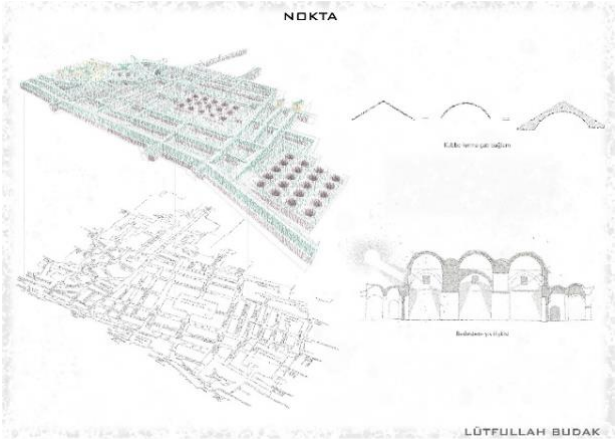

Görsel 1. Nokta (Lütfullah Budak)

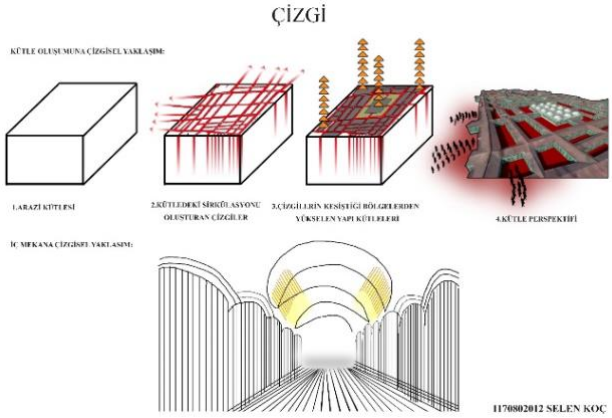

Görsel 2. Çizgi (Selen Koç)

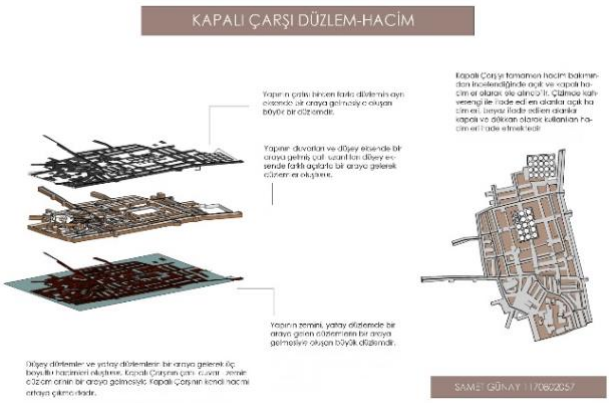

Görsel 3. Düzlem ve Hacim (Samet Günay)

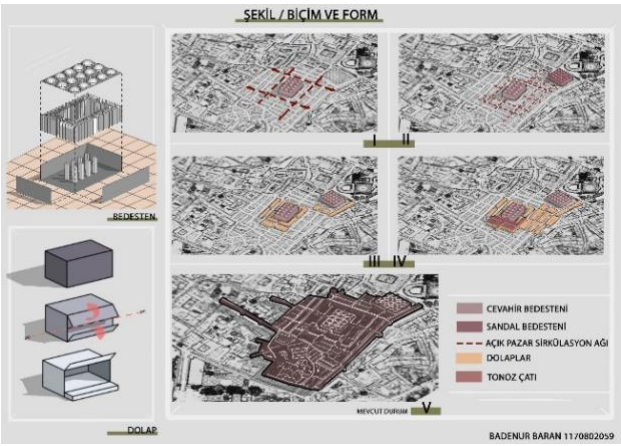

Görsel 4. Şekil / Biçim ve Form (Badenur Baran)

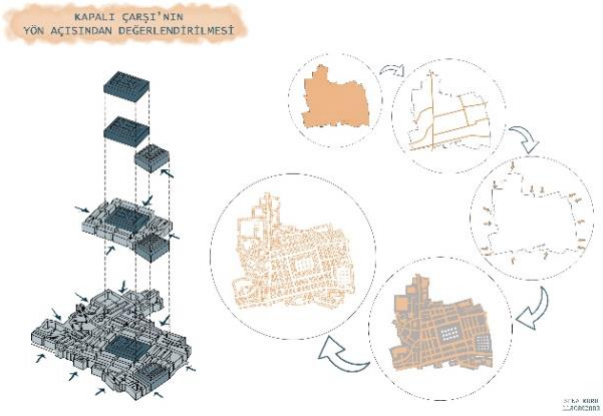

Görsel 5. Yön (Sena Kuru)

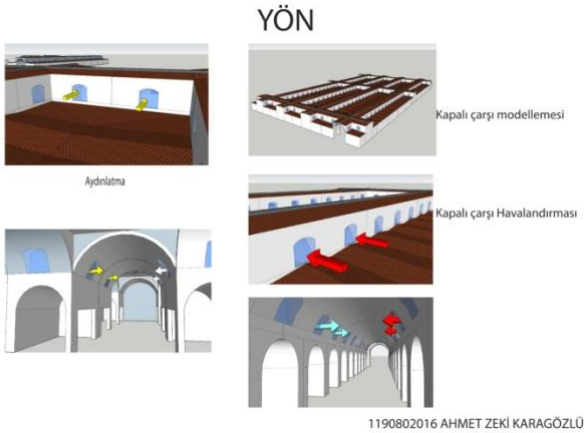

Görsel 6. Yön (Ahmet Zeki Karagözlü)

Düzlem ve Hacim temel tasarımla ilgili diğer bir konudur. Çizgi kendi yönünden farklı bir yön doğrultusunda, uzatıldığında **Düzlem** haline gelir. Kavramsal açıdan düzlemin uzunluk ve ene sahip olduğu, fakat derinliğinin olmadığı

kabul edilir. Bu yüzden bir düzlemin gerçek şekli, ona önden bakıldığında görülebilmektedir. Yüzey özellikleri, rengi ve dokusu, düzlemin görsel ağırlığını ve dengesini etkilemektedir. Mimarlıkta düzlemler, biçim ve mekânın üç boyutlu hacimlerini tanımlar. Mimarlıktaki düzlemler başüstü, duvar ve taban düzlemi şeklinde ifade edilebilir. Her bir düzlemin boyut, şekil, renk, doku gibi nitelikleri ve diğer düzlemler ile mekânsal ilişkileri, tanımladığı biçimin ya da yerin görsel özelliklerini ve niteliklerini belirler. Başüstü (tepe) düzlemine örnek olarak, binanın dış hava şartlarından korunmasını sağlayan çatı düzlemi verilebilir. Duvarlar, diğer bir ifadeyle duvar düzlemi, mekânın tanımlanması ve çevrelenmesinde görsel olarak en aktif rol üstlenenlerdir. Taban düzlemi, üzerinde yürünen zemin, diğer bir değişle döşeme düzlemidir (Ching, 2002: 18-19). Uzunluk, genişlik ve derinlik içeren **Hacim** üç boyutludur. Bir hacmin başlıca tamamlayıcı karakteristiği biçimidir. Biçim, hacmin sınırlarını tanımlayan düzlemlerin ilişkileri ve şekilleri ile belirlenir (Ching, 2002: 28). Bedestenlerin dikdörtgen planlı ve kubbeli yalın tipolojileri; yapının içindeki sokak dokusunun tonozlu çatı biçimlenişi; hanların ortalarında avluların yer aldığı düzenleri, yapının düzlem ve hacim olarak farklı biçimlerden oluştuğunun örnekleridir. Bedestenlerin dış cephesine bitişik dükkânlar ve Kapalıçarşı'nın dışındaki, onu adeta saran alışveriş sokakları nedeniyle, yapı dışarıdan görünmemektedir. Sadece üst üste yığılmış eşya ve insan kalabalığı şeklinde algılanmaktadır (Görsel 3).

Temel tasarımla ilgili metinlerde **Şekil / Biçim ve Form** kelimeleri çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bununla birlikte aralarında belli bir fark olduğu ifade edilir. Şekil ve biçim daha çok iki boyutlu ve yüzey etkisi veren; form üç boyutlu, hacim ve kütle etkisi veren geometrik elemanlardır. Şekil, biçimlerin tanınması ve sınıflandırılmasında kullanılan başlıca özelliktir. Şeklin bir biçimin karakteristik hatları veya yüzey yapılandırması olduğu söylenebilir. Biçim ise muğlâk bir terimdir. Sanat ve tasarımda çoğunlukla bir eserin biçimsel yapısını ifade etmek için kullanılır. Eserin biçimsel yapısı, bir imgenin yaratılması için bir kompozisyonun elemanlarını ve parçalarını koordine etme ve düzenleme tarzıdır. Geometride temel şekiller kare, üçgen ve dairedir. Diğer geometrik şekillerin bu şekillerin değişmiş ve birleştirilmiş halleri oldukları ifade edilebilir. Bunlar oval, dikdörtgen, paralelkenar, beşgen, pentagram, altıgen ve sekizgendir. Organik şekiller de vardır. Kompozisyonda bu şekillerle düzen, uyum ve çeşitlilik elde edilmektedir (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 18). Kapalıçarşı'da şekil/biçim ve form, geleneksel Osmanlı mimarisini yansıtan bir yapı olması dolayısıyla okunabilir. Şekil/biçim ve formun oluşmasında en önemli unsur ise kullanımdan kaynaklanır. Osmanlı Dönemi yapı tipolojisine dayanır ve dönemin yapılarının karakteristiğidir. Bedestenler dikdörtgen ve çevrelerindeki alışveriş sokaklarından daha yüksek yapılardır. Çatılarını birbirinin aynı ebatlara sahip kubbeler meydana getirir. Cevahir Bedesteni'nin 15, Sandal Bedesteni'nin 20 kubbesi vardır. Bedestenler Kapalıçarşı'nın üsten görünüşünde yapı topluluğunun tümünden direk ayırt edilirler. Bedestenler en değerli malların satıldığı ve banka gibi emanet edildikleri yerler olduklarından, dışarı kapalı, içe dönük, pencereleri üst kotta, zemin seviyesinden yüksekte olan yapılardır. Hanlar içinde konaklama, üretim, hayvanların barınması gibi programları (bazen tümünü, bazen bazılarını) içeren, ortasında avlusu olan yapılardır. Çizgisel olarak tarif edilebilecek alışveriş sokakları, iki tarafı dükkânlarla çevrili çok sayıda arastanın üstü kapatılarak bir araya gelmiş halidir. Kentteki sokakların üstlerinin örtülmesi ile oluşan alışveriş sokakları, bedestenler ve hanlar gibi bir tipolojiye dayanarak meydana getirilmiş yapıları bağlar (Görsel 4).

Aralık, öğeler arası ilişkilerin ifadesinde kullanılan tanımlardan biridir. Görsel algıda çizgi, biçim ya da kütle öğelerinin, bütünde birbirleriyle kurdukları ilişki önemlidir. Organizasyondaki dengede ve öğelerinin algılanmasında öğelerin büyüklükleri kadar birbirlerine olan aralıklarının (uzaklıklarının) da belirli ölçü ve oranda olmalıdır. Aralıklar, kullanım zorunluluğu ve organizasyonun görsel etkisine bağlı olarak belirlenir (Özek, 1993: 9). Kapalıçarşı'da aralık olgusu, yapıya üstten bakıldığında görülür. Bedestenlerin ve alışveriş sokaklarının üst örtüleri üzerinden bunu örneklemek olasıdır. Özellikle bedestenlerin kubbeleri, düzenli aralıklara sahip olmaları ile bir düzen ifade eder. İç mekânda algılanan, sürekli tekrar eden üst kottaki pencereler de birbirleriyle aynı aralığa sahiptir. Geleneksel Osmanlı Mimarisi'ne ait bir yapı olduğundan, aralıklar bir tekrar meydana getirecek şekilde eşit ölçülerdedir. Yapıların simetrik olması ve kâgir yapım tekniği bunun nedenleridir. Üsten alışveriş sokaklarına bakıldığında ise yol ve dükkân genişlikleri aynı olmakla birlikte kentsel mekâna uyum sağlamak için biçimlenişte bozulmaların olduğu görülür.

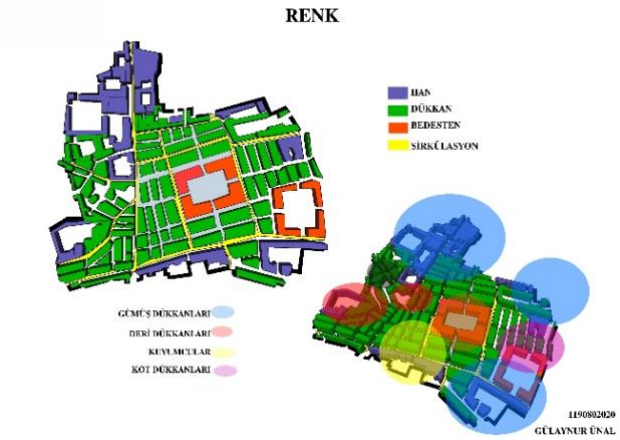

Görsel 7. Renk (Gülaynur Ünal)

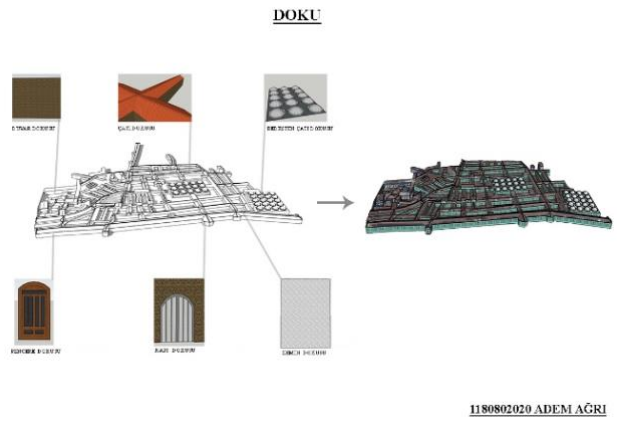

Görsel 8. Doku (Adem Ağrı)

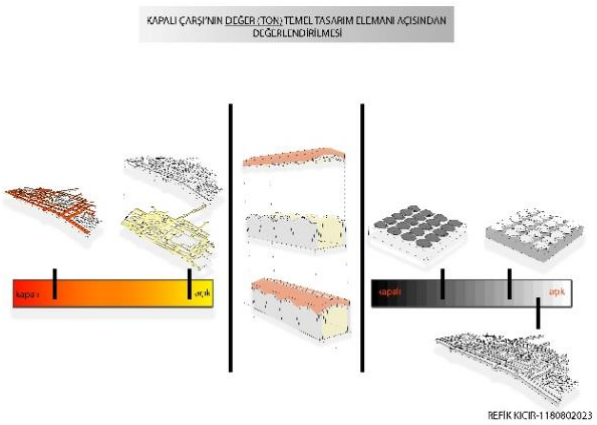

Görsel 9. Değer (Ton) (Refik Kıcır)

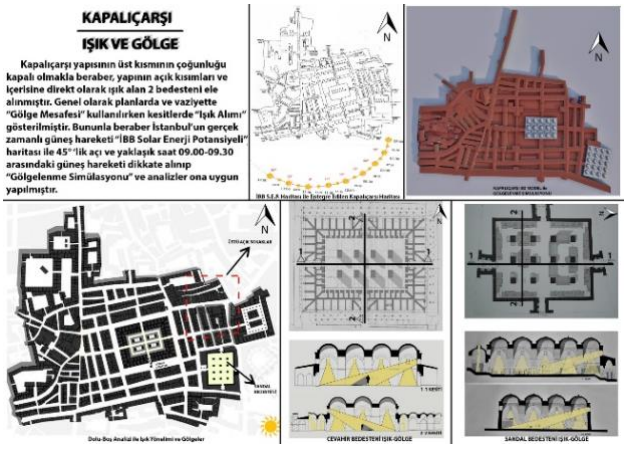

Görsel 10. Işık ve Gölge (Berkay Çelemen)

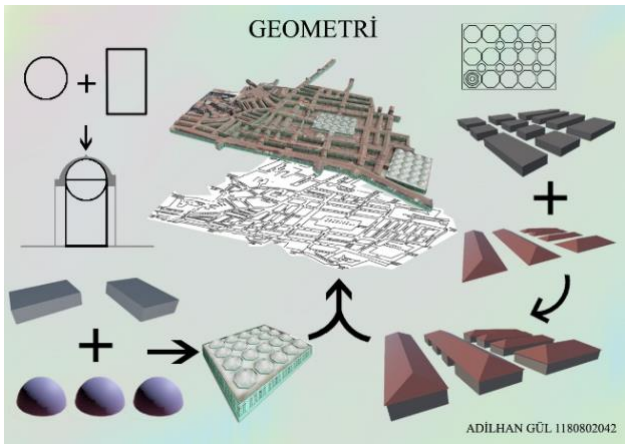

Görsel 11. Geometri (Adilhan Gül)

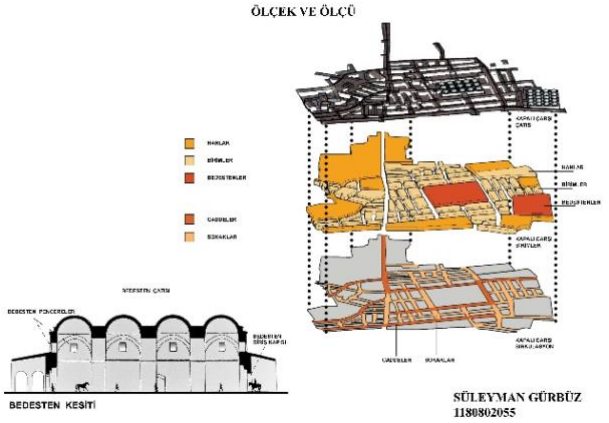

Görsel 12. Ölçek ve Ölçü (Süleyman Gürbüz)

Çizgiler ya da iki, üç boyutlu cisimler konumları nedeniyle **Yön** ifade ederler. Bu yönlerden birbirine paralel olanlar ile zıt olanların etkileri farklıdır. İki boyutlu olan resimde olduğu gibi, üç boyutlu düzlemlerde de yönler önemlidir.

Yan yana olan mimari yapıların yatay ve düşey izdüşüm düzlemindeki yönleri, kitle tesirinde etkilidir (Güngör, 2005: 49). Kapalıçarşı'nın plan düzlemindeki önemli özelliklerinde biri yön unsurunun belirginliğidir. Yapının içinde kuzey-güney ve doğu-batı aksında uzanan sokaklar güçlü bir yön duygusu verir. Kapalıçarşı'nın ilk yapısı olan Cevahir Bedesteni'nin dört cephesinin ortasında yer alan kapılardan, uzanan sokaklar vardır. Kapalıçarşı'nın günümüzde de merkezinde yer alan Cevahir Bedesteni'nin olduğu alan, nispeten düzdür, gridal dokuda, geometrik bir yapılanmadadır. Doğu tarafında yer alan Sandal Bedesteni yanındaki Nuruosmaniye Camii'nin arsasına uymak için (yapının orta bölümlerine nispeten) biraz dönmüş olsa da bu çok dikkat çekici değildir. Batı yönünde kentsel dokunun içine adeta sızan Kapalıçarşı'da, yönlenme farklı açılarda çizgisellikler içerecek şekilde bozulmuştur (Görsel 5-6).

Renk olgusunun algılanmasında ışık kaynağı, nesne ve göz şeklinde üç faktör etkilidir. İnsanlarda renk algısı, çevresindeki nesnelerin renklerini birbirinden ayırt etmesiyle başlar. Işık kaynağından gelen ışık huzmesi nesnenin yüzeyine çarptığında, ışığın bir kısmının nesnenin yüzeyi tarafından emildiği, bir kısmının yüzeyde yansıyarak göze ulaştığı kabul edilir. Gözün retina tabakasındaki sinir uçlarının uyarılması ile mesaj beyinde renk duyumu olarak algılanmaktadır. Temel tasarımda renk olgusu çok geniş bir konu olarak ele alınmaktadır. Temel renkler / ara renkler, sıcak renkler / soğuk renkler gibi renk ilişkilerini irdeleyen renk teorileri vardır (Özek, 1993: 16-21). Kapalıçarşı'nın çatısına bakıldığında, bedestenler grilikleri ve alışveriş sokakları tuğlalı kırmızımtırak renkleri ile ayırt edilebilir. Hanlar ise kentsel doku ile iç içe giren halleri ve avlularının ışık-gölge nedeni ile koyu olarak algılanması ile fark edilirler. Kapalıçarşı, sokak kotunda cephesine bitişik dükkânlar, bunların (geleneksel düzeninde olmayıp) cam vitrinli yapıları ve satılan ürünlerin tarihi dokuyla bağ kurmak yerine günlük kullanıma yönelik olması ile alelade bir alışveriş sokağı izlenimi verir. İnsanın göz hizasında, yapının dışında ve içinde renk ayırt edici olma özelliğine sahip değildir. Renk, satılan ürünlerin ışıltısı, parlaklığı ve çeşitliği ile var olmaktadır. Rengârenk olma durumu söz konusudur. Şeffaf vitrinlerden içerideki turistik ürünler dışarıdan görülür. Dükkân dışına konulan mallarla da rengârenk olma durumu tüm yapıya yansır. Yapının anlatıldığı eski dönem gezginlerinin yazılarında da Kapalıçarşı'ya farklı ırktan, dinden, cinsiyetten, yaştan kişilerin gelmesi; at, eşek ve köpek gibi hayvanların varlığı rengârenk bir ortam olduğu ifade edilir. Kısacası renk yapıyı dolaşan kişiler için ayırt edici bir özelliği ifade etmez; yapı satılan, bir nevi sergilenen ürünler ve insanlar ile renkli bir hal alır (Görsel 7).

Her cismin **Dokusu** vardır. Çünkü her cisim bir maddeye sahiptir ve her maddeye dokunulduğunda elde pürüzlülük duygusu hissedilir. Değişik cisimler elde farklı duygular hissettirir. Bazı cisimler çok düzgün ve kaygan iken, bazıları pürüzlüdür. Dokular, doğal ve yapay (görsel) dokular şeklinde sınıflandırılabilir. Cisimlere dokunulduğunda hissedilenler doğal (tabii) dokulardır. El örgüsü ve kumaş dokuması buna örnektir. Bir kâğıt üzerinde yer alan resimdeki dokular, yapay (sun'i) dokulardır. Resmi yapılan bir cismin yüzeyinin pürüzlülük derecesi, birtakım taramalar ve noktalar yardımıyla ifade edilir. Resme dokunulduğunda elde cismin yüzeyindeki doku etkisi hissedilmez. Ancak resme bakıldığında o cismin yüzeyindeki pürüzlülük derecesi anlaşılır (Güngör, 2005: 62-63). Kapalıçarşı'nın yapı malzemesi dolayısıyla doku örneklenebilecek bir unsurdur. Yapımında kullanılan ana malzeme taş olduğundan, doku hissedilebilmektedir. Sandal Bedesteni'nde taş duvar dokusu görülebilmektedir. Cevahir Bedesteni'nde dükkânlar yer aldığından ve sıkışık bir düzende olduğundan vitrinlerde sergilenenler dokuyu oluşturmaktadır. Alışveriş sokaklarında, sıvanmış duvar yüzeyleri nedeniyle yapım malzemesi görülmemektedir. Alışveriş sokaklarında, dükkânların dışına taşan turistik mallar, yapının dokusunu oluşturan unsurlardır. Alışveriş sokaklarının üstünü örten kiremit çatı da yapıya ait hava fotoğraflarına bakıldığında doku unsurunu örnekler (Görsel 8).

Mimari mekânların tasarımında yüzeylerde kullanılan renk önemlidir. Renk farklılığı, algılanmalarında da farklılık oluşturur. Renk farklıklarının yanında, her rengin değişik **Değer (Ton)**'a sahip olması ile bu etki çeşitlenir (Özek, 1993: 22). Sandal Bedesteni'nde taşıyıcı sisteminin ve yapımında kullanılan malzemenin görünür olmasıyla taşın renginin özgün değerleri ön plana çıkar. Işık ve gölge unsurları da değerin (tonun) görülmesini sağlar. Yüzeyde pürüzlüğün daha belirgin olmasına yol açar. Bedestenlerin kubbeleri aynı renk iken ışık ve gölge etkisi ile fotoğraflarda iki değil, üç boyutlu olarak algılanırlar. Işık ve gölge, iki boyutlu bir fotoğrafın üç boyutlu algılanmasına imkân sağlar (Görsel 9).

Görsel 13. Oran ve Orantı (Şeyda Nur Norgaz)

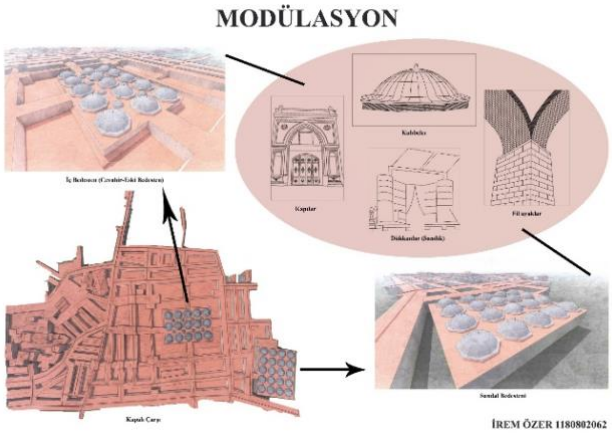

Görsel 14. Modülasyon (İrem Özer)

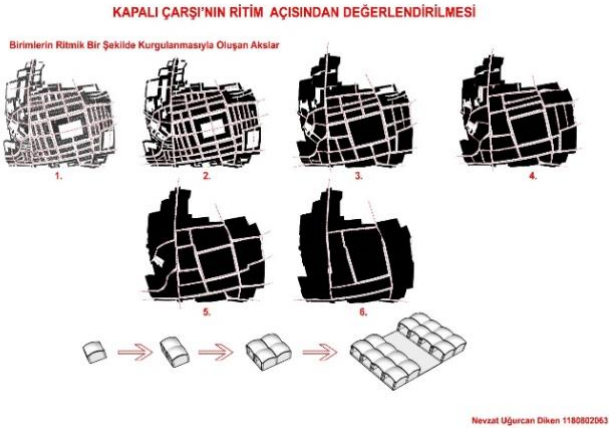

Görsel 15. Ritim (Nevzat Uğurcan Diken)

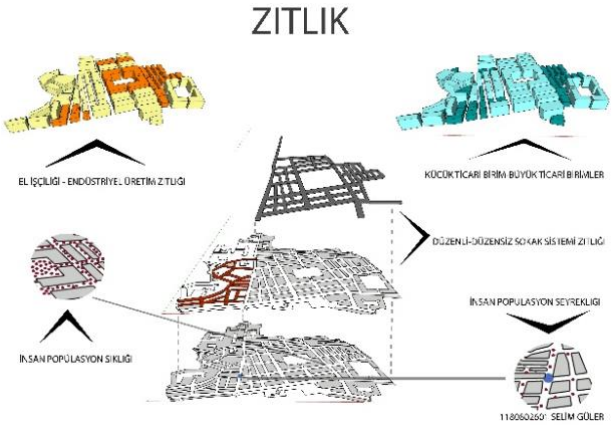

Görsel 16. Zıtlık (Selim Güler)

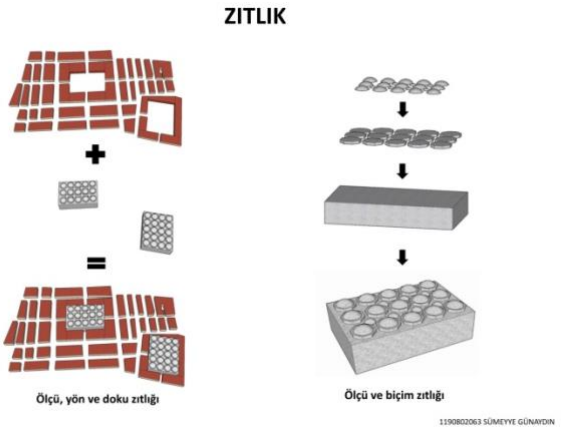

Görsel 17. Zıtlık (Sümeyye Günaydın)

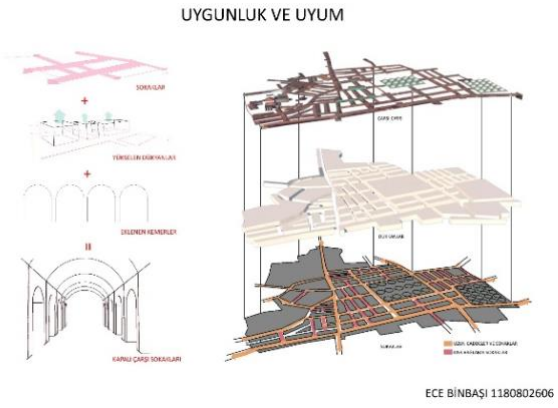

Görsel 18. Uygunluk ve Uyum (Ece Binbaşı)

Hareket / Devinim asılında fiziki olarak cisimlerin mekân içerisinde yer değiştirmesi anlamına gelir. Harekete, hareketsizlik kavramı ile birlikte bakıldığında, "nicelik, nitelik, biçim, artma, azalma bakımından değişme" anlamlarına

gelir. Sanatta algılamada oluşan bir etki türünü ifade eder. Hareket, bir süreç olarak zaman ve mekân faktörü ile değerlendirilebilir. Objeler ve figürler sadece mekânda değil, zaman boyutunda da var olmakta ve hareket etmektedir. Aslında hareketli olmayan nesnelerin hareket etkisi uyandırmalarında, deneyime dayanan bir ilişkilendirme söz konusudur. Örneğin bir kare statik ve durağan etki yaparken, açısı değiştirildiğinde zihinde bir hareket algısı oluşur. Burada denge kavramı ile hareketin ilişkili olduğu görülür. Sadece yön ilişkisi değil, sayıca fazla elemanları ilişkilendirme çabası da hareket sayılabilir (Seylan, 2019: 176-178). Kapalıçarşı karakteri itibariyle hareket / devinimi ifade eden unsurlar içerir. Düzgün sokakların bir araya gelişinden oluşan yapı, hanların ağırlıklı olarak yer aldığı batı bölümünde daha düzensiz bir hal alır. Çeperlerinde kentsel doku ile spontane olarak kurduğu ilişki de yapıya hareketlilik katar. Kapalıçarşı ile ilgili hareket / devinim konusu insan hareketleri, yapının kent ile ilişkisi, gündelik hayatla ilişkisi bağlamında da ele alınabilir. Esnaf, yerel halk ve turistler yapının içindeki ve çevresindeki hareketli unsurlardır. Kapalıçarşı'nın içerine ve derinlerine girdikçe, alışılagelenden farklı sokaklarına saptıkça, ücra köşelerine doğru gittikçe; insanların tesadüflere göre ilerledikleri, içgüdüsel olarak hareket ettikleri ve çıkışının bulunması zorlaşan bir hal alır.

Görme olayında **Işık**, göz ve beyin etkilidir. Bunlardan biri olmadığı zaman görme olayı gerçekleşmez. Bir kişide göz ve beyin sabitken, ışık değişkendir. Işığın şiddeti, eğimi ve rengi daima değişebilir. Bu değişim yüzünden, cisimlerin ve yapıların görünüşlerinde farklılıklar oluşur. Işığın etkisi **Gölge** ile birlikte ele alınmalıdır. Her ışık kaynağı, cisimler üzerinde gölge oluşturur. Işık kaynağının durumuna göre cisimlerin yüzeyindeki pürüzlülük, doku, girintiler, çıkıntılar ve kavisler ile farklı gölgeler oluşur. Işık yönü değiştikçe gölgeler de değiştiğinden ışık yönü önemlidir (Güngör, 2005: 90). Işık ve gölge olgusu Kapalıçarşı'nın mimari biçimlenişinde önemlidir. Yapı geleneksel düzeninde, günün belli saatlerinde kullanılıyordu. Bedesten esnafı zengin olduğu ve çok fazla çalışması gerekmediğinden, bedestenler ikindi vakti kapanırdı. Alışveriş sokaklarında pencereler yerden oldukça yüksekte, çatı kotundadır. Eskiden sandık olarak ifade edilen, günümüzde vitrinlerin eklenmesi ile dükkân haline gelen satış yerlerinin üstündedir. Bu sayede yapı korunaklı ve güvenli olurken, aynı zamanda gün ışığından da yararlanılır. Yapının sadece gündüz saatlerinde kullanılması, dönemin kentsel büyüklüğü ve insan nüfusu açısından yeterliydi. Elektrikle aydınlatma olmadığından, yapay aydınlatma ile yangın oluşabilirdi. Doğal aydınlatma ile yangın tehlikesinin de önüne geçiliyordu. Günümüzde vitrinlerden iç mekâna ışık gelmektedir. Dolayısıyla yapı oldukça aydınlık iç mekâna sahiptir. Güneş ışığının huzme şeklinde iç mekâna girmesi, spot gibi direk ışıkla aydınlatılmış izlenimi veren, ışık huzmeleri oluşturur. Işık huzmeleri güneşin yer değiştirmesi ile hareket eder. İç mekânda oluşan ışık ve gölge oyunları yerin tarihi, otantik ve mistik karakterini ön plana çıkarır (Görsel 10).

Geometri ile ilgili olarak başlıca şekiller daire, üçgen ve karedir. Daire merkezi, durağan ve içedönük; kare seçilmiş bir yönelimi olmayan durağan ve yansız; üçgen yönelim gösteren şekiller olarak yorumlanabilir. Dairelerin küre ve silindirleri, üçgenlerin koni ve piramitleri, karelerin küpleri ürettikleri düşünülebilir. Küre, silindir, koni, piramit ve küpler, parçaları birbirleriyle tutarlı olan, düzgün biçimde bağlanan ve düzenli formlardır. Boyutsal şekil değiştirme, eksiltmeli ve eklemeli şekil değiştirmeyle, bunlardan farklı formlar oluşturulabilir (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 29-30). Küp prizmatik bir formdur ve kare prizmanın özel bir durumudur. Silindir, taban kenar sayısı sonsuz olan bir prizmadır. Koni, taban kenar sayısı sonsuz olan bir piramittir. Ancak, bu formlar kendilerine özgü davranışları ve aldıkları farklı isimler ile diğerlerinden ayrılır (Onat, 1995: 4). Kapalıçarşı'da Cevahir ve Sandal Bedestenlerinin plan ve kesit düzlemlerinde, dikdörtgen ve yarım daire formlarının kullanımı görünür olur. Alışveriş sokaklarının üst örtüsünü oluşturan tonoz sistem benzer şekilde, dikdörtgen üstündeki yarım daire formunu yansıtır (Görsel 11).

Ölçek bir şeyin boyutunun, referans olarak alınan bir standartla kıyaslanmasıdır. Bir şeyin boyutunun, başka bir şeye göre nasıl algılandığı ve değerlendirildiği ile ilgilidir. Ölçek, görsel bir okuma aracı olarak tanımlanabilir. Bir şeyin ölçeğinden bahsedildiğinde, bir bağlamdan bahsedilir. Ölçekle ilgili diğer önemli konu, görsel ölçektir. Görsel ölçek, nesnelerin gerçek boyutları ile ilgili değildir. Nesnelerin aynı bağlamdaki diğer nesnelere göre küçük ya da büyük görünmesiyle ilgilidir. Örneğin bir eleman büyük bir elemanın yanında küçük, küçük bir elemanın yanında büyük olarak algılanır. **Ölçü** soyut anlamda, iki büyüklük arasındaki sayısal ilişki veya bütünle onu meydana getiren elemanlar arasındaki ilişki anlamındadır. Genellikle, ölçü insanın kendi ölçüleriyle birlikte değerlendirilir. Değişmez sabit birimlerle belirli boyutların kıyaslanması ölçüyü verir. İnsanlar önceleri kendi vücut parçalarını karış (el), kulaç (kol) gibi birer ölçü birimi olarak kullanmıştır. Bir kompozisyondaki elemanlarının farklı olması, farklı etkiler yaratır. Ölçülerin birbirlerine yakın olması dengeye, farklı olması zıtlığa yol açar (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 32). Ölçek ve ölçü unsuru Kapalıçarşı'nın kütlesinin, Tarihi Yarımada'daki diğer yapılarla karşılaştırılması üzerinden örneklenebilir. Osmanlı Dönemi'nde Eski Saray ve Topkapı Sarayı büyük boyutlu, kompleks yapılardır. Bununla birlikte Topkapı Sarayı avlulu sistemi ve kapalı mekânların avlunun çevresinde yer alması ve mutfaklar, Divanhane, Adalet Kulesi gibi birimlerinden de görüleceği üzere parçalı bir yapıdadır. Fatih, Süleymaniye, Sultan Ahmed, Şehzade Külliyesi gibi yapılar büyük boyutlu kompleksler olmakla birlikte cami, medrese, aşevi, hamam, vb. farklı tipolojideki yapıların bir arada olmasıyla meydana gelirler. Cumhuriyet Döneminde de Tarihi Yarımada'da

büyük ölçekli yapılar inşa edilmiştir. Bunlara örnek olarak Sultanahmet'teki adliye binası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi binası ve Historia Alışveriş Merkezi verilebilir. Kapalıçarşı da kompleks bir yapı olarak, Osmanlı dönemine ait Tarihi Yarımada'daki büyük ölçekli yapılardan biridir. Cumhuriyet Dönemi'nin yapıları ile kıyaslandığında, yükseklik açısından olmasa da zeminde kapladığı alan açısından büyük bir yapıdır. İç mekânında da tavan yükseklikleri, aydınlatma, havalandırma, (atın üstündeki ya da yaya olan) insan boyutu gibi unsurlara bağlı olarak belirlenmiştir (Görsel 12).

Oran büyüklük, nicelik veya derece bakımından iki şey veya parça ile bütün arasındaki bağlantı, nispet anlamındadır. Mimarlıkta, bir yapının parçalarının birbirleri ve yapının bütünü ile uyumlu ölçü ilişkileri; tenasüp, proporsiyon anlamında kullanılır (Hasol, 1998: 335). Oran, nesnelerin karşılaştırmalı ilişkisini ifade eder. Bir nesnenin boyutları arasındaki düzenlenmiş matematiksel ilişkiler bütününe dayanır. Bir parçanın hem diğer parçalarla hem de bütünle kurduğu uyumlu ilişkiyi ifade eder. Bu şekilde oluşturulan düzen hissedilir, kabul edilir ve tanınır. Böylece bir süre sonra parçadaki bütün ve bütündeki parça görülür. **Orantı** ise bir bütünü oluşturan parçaların kendi aralarındaki ve parçalarla bütün arasındaki uygunluktur (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 33). Oran ve orantı konusu Kapalıçarşı'da insan ölçeği üzerinden örneklenebilir. Eskiden sandık şeklinde ifade edilen satış yerlerinin çalışma sistemi yukarı ve aşağı iki kapak şeklinde açılan yerler şeklindeydi. Alt bölümün açılması esnafın ve isterse müşterinin oturabileceği peykeleri meydana getiriyordu. Daha sonra sandık sistemi yerine, cam vitrinli dükkânlar şeklindeki satış yerleri meydana getirilmiştir. Bundan dolayı dükkânlar küçük boyutludur. Alışveriş sokaklarındaki pencerelerin üst kotta, insanların erişemeyeceği yükseklikte olmaları, insan boyutu üzerinden oran ve orantı konusunu örnekler. İnsan, at ve eşeklerin kullandığı sokakların kapatılıp Kapalıçarşı'ya dâhil edilmeleri de iç yollarının ebadının belirlenmesinde etkili olmuştur. Gravürlerde Kapalıçarşı'nın içinde at ve köpekler resmedilmiştir. Oranların sürekliliği ve insan dışındaki canlı unsurların yapıya girmeleri, yapı kapalı hale geldikten sonra sokakla bağlantısının sürdürdüğünü örnekler (Görsel 13).

Tarihteki uygulamalarda, modül herhangi bir uzunluk birimi kullanılması ile boyutlama amacıyla kullanılmıştır. En genel anlamda modül "bileşenlerin ölçülerinde tekrarlanan bir uzunluk birimi" şeklinde tanımlanabilir. Modül aynı türden bir başka elemanla yan yana gelen, birleştirilen ya da amaç birliği yapan elemandır (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 35). **Modülasyon**, günümüz mimarlığının oluşumundaki en önemli unsurlardan biridir. Modülasyon sayesinde aynı boyutta elemanlar üretilmekte, taşıma kolaylaşmakta, üretim hızlanmaktadır. Yapı malzemelerinden bozulan bir parça diğeri ile değiştirilebilmektedir. Bu durum taşıma, işçilik ve maliyet gibi konulara olumlu yansımaktadır. Kapalıçarşı'nın taş malzemeden inşa edilmesi modülasyona örnektir. Bedestenlerin üstlerinde yer alan birbirleri ile aynı ölçüdeki kubbeler de konuya bir diğer örnek olarak verilebilir (Görsel 14).

Tekrar, dikkat çekici ve vurgu arttırıcı özelliğe sahiptir ve ritmin oluşması için gereklidir. Tekrar daima çoğalmayı değil, benzerlikleri de ifade eder. Aynı biçimin çoğalmasıyla olduğu gibi; biçimin ölçü, aralık, yön gibi nicelikleri değişerek de tekrar oluşabilir. Benzer çizgi, biçim, doku, değer ve renk tekrarıyla bir düzen oluşturabilir. Bütünü oluşturan elemanların arasındaki benzerlikler, bütün-parça ilişkilerinin kurulmasını ve algılanmasını kolaylaştırır (Seylan, 2019: 186). Tekrar, geleneksel mimarinin en temel unsurlarından biridir. Yapıların tipolojik özelikleri, kullanılan malzemeler, yapım teknikleri, geleneksel yapılarda tekrar unsurunun oluşmasının nedenleridir. Kâgir yapıların strüktürel özellikleri nedeniyle, Kapalıçarşı'nın bedestenlerinin içlerindeki filayakları tekrar eder. Bedestenlerin kubbeleri, alışveriş sokaklarının tonozlu yapısının farklı sokaklarda tekrar etmesi, pencerelerin ve dükkânların yinelenen düzeni tekrar olgusunun örnekleridir. Hanlar farklı programlara ya da farklı büyüklüklere sahip olsalar da temelde iki katlı, avlulu, avlunun çevresinde revakların yer aldığı bir sistemin tekrarı ile oluşan, basit, temel ve tipolojik bir şemaya dayanırlar.

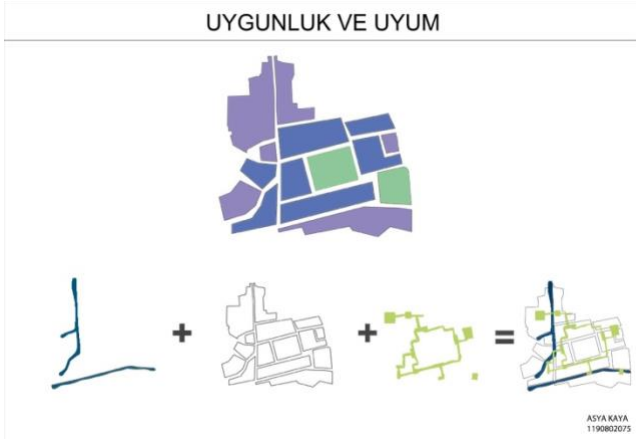

Görsel 19. Uygunluk ve Uyum (Asya Kaya)

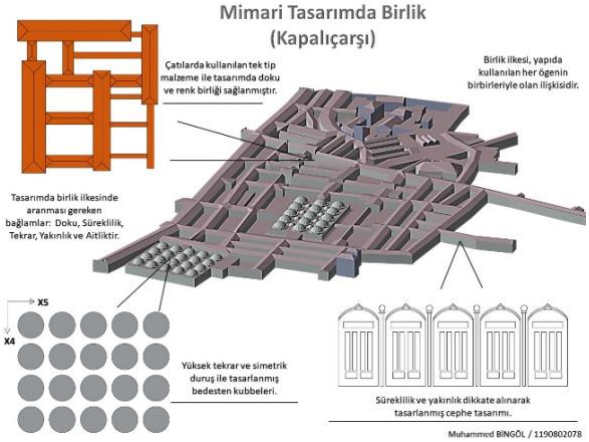

Görsel 20. Birlik (Muhammed Bingöl)

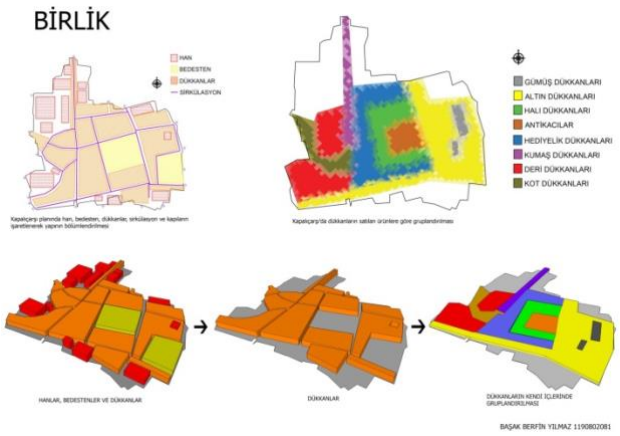

Görsel 21. Birlik (Başak Berfin Yılmaz)

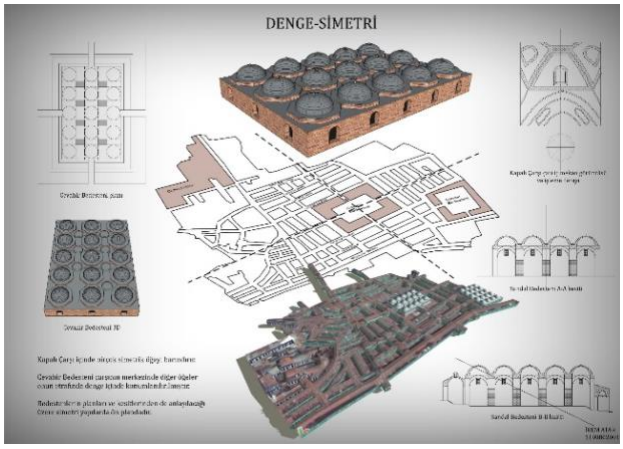

Görsel 22. Denge - Simetri (İrem Atar)

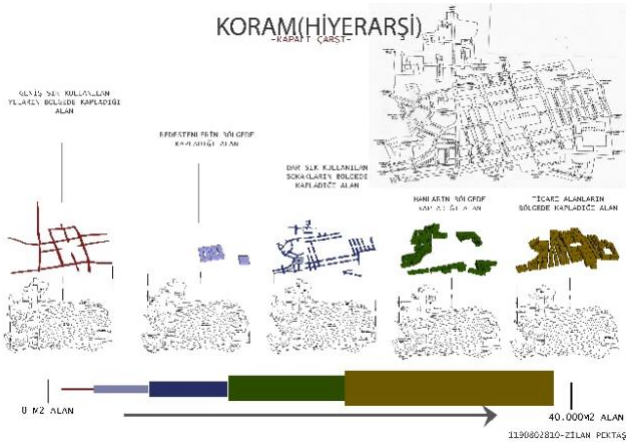

Görsel 23. Koram (Zilan Pektaş)

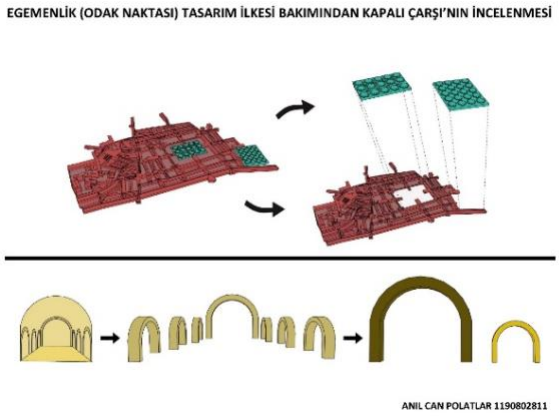

Görsel 24. Egemenlik (Anıl Can Polatlar)

Ritim, belli çizgilerin, şekillerin, biçimlerin ya da renklerin düzenli ve armonik bir şekilde tekrar etmesi ile oluşur. Mimarlıkta ritim, oluşturulan tekrar; biçim ve mekânların organize edilmesinde kullanılır. Nerdeyse tüm bina tipleri,

doğaları gereği tekrarlanan elemanlardan oluşmaktadır. Bir yapının pencereleri ve kapıları; taşıyıcı sistemini meydana getiren kirişleri ve kolonların tekrarı ritim oluşturur (Ching, 2002: 356). Kapalıçarşı'da ritme örnek olarak alışveriş sokaklarının üst kotlarında yer alan pencereler verilebilir. Pencereler, üst kotta yer aldığından, Kalpakçılar Caddesi gibi yoğun kullanılan ve ziynet eşyaları nedeniyle vitrinlerin iyi aydınlatıldığı yerlerde ilk etapta algılanmayabilir. Daha loş alışveriş sokaklarında pencerelerden gelen direk güneş ışıkları, iç mekânda ışık huzmeleri ile varlığını belli ederek ritim oluşturur. Dükkânların benzer ebatlarda olması ritmin diğer bir örneğidir. Eskiden Kapalıçarşı'nın dua meydanındaki dua ile açılması ve belli saatte kapatılması da insanların yapı kullanma ritüellerini ve dolayısıyla yapının gündelik hayattaki kullanım ritmini örnekler (Görsel 15).

Cisimler arasında herhangi bir ortaklık ya da yakın nitelikler olmadığında, aralarında bağlantı kurulması güçleşir. Her biri diğerine göre yabancı ve ilgisiz olur. Cisimler arasında bir birlik kurulamayınca, uyuşmazlık ve kargaşa söz konusu olabilir. Bu durum düzensizlik yaratarak, **Zıtlık** oluşturur. Zıtlık bir yandan dağınık ve uyuşmazlık meydana getirirken, diğer yandan bunların neden bir arada olduklarıyla ilgili düşündürür. Zıtlıklar biçim, renk, doku, değer, ölçü, yön, aralık ve benzeri bakımlardan birine ya da birkaçına bağlı olabilir. Beklenmedik etkilerle karşılaşıldığı için zıtlıklar, insanları uyarır ve ilgilerini çeker. Zıtlıkların bir tasarımda bir taraftan uyuşmazlık yaratırken, diğer taraftan canlılık verdiği ifade edilebilir (Güngör, 2005: 136). Zıtlık Kapalıçarşı'da bedesten, han ve alışveriş sokaklarının mimarisi üzerinden örneklenebilir. Bedestenler kubbeli üst örtüleri ve iç mekândaki filayakları ile kapalı ve korunaklı birimlerdir. Geniş bir iç hacim oluşmasına imkân tanırlar. Günümüzde yeme içme yeri olarak kullanılan Sandal Bedesteni, uzun süreli oturularak mekânın deneyimlenmesine imkân verir. Alışveriş sokakları gündelik hayatın aktığı yerler olarak, bedestenler ve hanlar arasında bağlayıcı görev görür. Bazı yerlerde kavisli şekillenerek, batı bölümünde şehir dokusu ile bütünleşerek yapıya organik karakterini kazandırırlar. Hanlar ortalarında yer alan avluları ile kapalı bir kompleks şeklindeki Kapalıçarşı'nın içinde açık mekanlar yaratırlar. Hanların avlularındaki kamusallık kentin sokaklarındaki gibi değil, hanın boyutu ve işlevi özelinde oluşur. Genellikle iki katlı olan hanlar, Kapalıçarşı'nın çoğunlukla tek katlı olan mimari karakterinden de farklılaşır. Kapalıçarşı'nın içlerine gidildikçe, kenarlarına doğru ilerledikçe, aniden ve kısa süreliğine açık alanla karşılaşma sağlarlar (Görsel 16-17).

İki ya da üç boyutlu cisimler arasında, ortaklık ya da benzerliklerin olması **Uygunluk** yaratır. Cisimlerin ortak ya da yakın taraflarının olması, onları kaynaştırır ve uzlaştırır. Cisimler arasında bağlantı kurulmasına uygun ortam yarattığından tasarımın oluşumunu kolaylaştırır. Cisimler arasında uygunluk biçimlerin, ölçülerin, renklerin, değerlerin ve dokuların herhangi biriyle ya da birkaçıyla sağlanabilir. Cisimlerin yönleri ve bunların aralıkları da uygunluk meydana getirebilir (Güngör, 2005: 118). **Uyum** bir kompozisyonda iki ya da daha çok elemanın bir bütün meydana getirmek için birleşmeleri ya da bu bütün içinde kaynaşmalarını (erimelerini) ifade eder. Uyumun temelinde, çoğunlukla birlik ilkesi vardır (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 42). Kapalıçarşı'da uygunluk ve uyum birbirlerinden faklı mimaride, karakterde, kullanımda olan 2 bedestenin, 14 hanın ve 65 alışveriş sokağının bir araya gelerek bir bütün oluşturması üzerinden örneklenebilir. Bedestenler tacirlerin, zengin tüccarların satış yeriydi. Para, değerli eşyaların emanet edilmesi, borç verilmesi ile bir bakıma günümüzün bankaları gibiydi. Alışveriş sokakları, kentin bir uzantısının yapının içindeki devamıdır. Kentteki alışveriş etkinliği ile uyum sergiler. Hanlar konaklama ve üretim mekânlarıdır. Farklı görevler yüklenmiş olsalar da üç unsur, Osmanlı Dönemi'nin üretim ve satış ilişkilerini kapsayan, uyumlu çalışan bir sistemi yansıtır (Görsel 18-19).

Birlik çeşitli elemanların, bir araya gelmesi ile dengeli bir bütün oluşmasıdır. Elemanlar arasında uyum olmadığında, kompozisyonda birlik ve bütünlük sağlamamaktadır. Birlik bir kompozisyondaki elemanların anlaştıkları, birbirlerine ait oldukları, bilinçli ve kasıtlı olarak bir araya geldikleri hissini verir. Bütünün parçalardan önde olması, izleyenin bütünü (onu oluşturan) parçalardan önce görmesi görsel birliğin özelliklerinden biridir. İzleyen parçaları bütünden önce görmediği takdirde görsel birlik söz konusu olmamaktadır. İzleyen parçaları bütünden önce görmemesi görsel birliğin olmadığı anlamına gelir. Bir şey eklemek ya da çıkarmak gerekmediğinde kompozisyonda birlik ilkesi var demektir. Birlik, kavranabilir parçaların ve bütünün özelliklerinin çelişmemesidir (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 42). Birlik, farklı unsurlardan oluşan Kapalıçarşı'nın bir bütün olması üzerinden örneklenebilir. Kapalıçarşı'da birliği sağlamanın en önemli unsuru alışveriş sokaklarıdır. Alışveriş sokakları Cevahir Bedesteni'ni düzenli bir şekilde ve çepeçevre sararlar, çarşının çeperlerinde yer alan Sandal Bedesteni'ni ve hanları sisteme entegre ederler. Alışveriş sokaklarının bazıları daha dar, bazıları daha geniş, bazıları uzun, bazıları kısadır. Bu durum plan düzleminden okunur. Yapının içinde dolaşanlar, alışveriş sokaklarının sürekliliği ve ağırlıklı olarak turistik ürün satan dükkânların tekdüzeliği nedeniyle Kapalıçarşı'yı bir bütün olarak algılar. Eskiden her sokakta bir iş kolu yer alıp sadece uzmanlık ürünü olan şeyleri satmaktaydı. Uzmanlık alanı olmayan ürünlerin satışı yasaktı. Eskiden bir sokakta ne satıldığı, günümüzde sokak isimlerinden öğrenilebilmektedir. Turizm ağırlıklı dönüşüm, Kapalıçarşı'nın içindeki çoğu yeri birbirine benzer hale getirmiştir. İç mekânlara doğru ilerlendikçe, bilmeyen için Kapalıçarşı bir labirent halini almaya başlar. Yapıdan çıkmak için kentteki flanör gibi gezmeye devam edilmesi ya da esnafa danışılması gerekliliği hâsıl olur (Görsel 20-21).

Bir kompozisyonun görsel olarak dengeli olması, kompozisyonun bütün olarak algılanmasına etki eder. **Denge**, çelişik, zıt veya etkileşimli elemanlar arasındaki irtibatlı olma durumudur. Kompozisyonda denge amaçlandığında, belli bir taraf ağır basmayacak şekilde, tasarım elemanları eşit olarak dağıtılır. Denge değişik ölçüler arasında söz konusu olabilir. Denge çizgi, şekil ve form, yön, aralık, doku, renk ile sağlanabilir. Dengeye ulaşmamış bir kompozisyon, onu yeniden organize etme isteği ve ihtiyacı yaratır. Tasarımcı bazen isteyerek dengeyi bozar ve tasarımda gerilim yaratır. Denge simetrik ve asimetrik denge şeklinde ayrılabilir. Tasarımda **Simetri** statik, durağan ve monoton bir etkiye neden olur. Asimetrik denge ise hareket etkisi yaratır (Bayraktar, Görer Tamer, Tekel, Gürer, Ceylan Kızıltaş ve Armatlı Köroğlu, 2012: 43). Denge - simetri, Kapalıçarşı özelinde iki farklı olgu şekilde ele alınabilir. Bedestenler çarşının en simetrik olan yerleridir. Plan ya da kesit düzleminde, simetrik yapılardır. Cevahir Bedesteni'nin yakın çevresindeki sokaklarda da simetrik olma durumu devam eder. Cevahir Bedesteni'nin duvarlarının ortasında yer alan kapılardan dört yöne devam eden yollar, simetrik olma durumunun sürmesine etki eder. Çeperlere doğu gidildikçe, Kapalıçarşı'nın simetrik olma durumu azalır ve kaybolur. Dengeyi örneklemek için Kapalıçarşı'ya üstten bakılabilir. Kapalıçarşı'nın ilk yapısı olan Cevahir Bedesteni, merkezinde yer alarak düşey ve yatay yönde simetri eksenlerini tanımlar. Yapının adeta ağırlık merkezini oluşturur. Sandal Bedesteni, üst örtü sisteminin ve renginin Cevahir Bedesteni'ne benzemesi ile diğer bir ağırlık noktasını oluşturur. Cevahir Bedesteni renk ve biçim açısından bütünden direk ayrıldığı sistemde, Sandal Bedesteni ile dengelenir. Sandal Bedesteni ayrıca çarşının diğer ucundaki (batı yönündeki) dağınık yapılaşma ile dengelenir. Sandal Bedesteni ve batı bölümündeki düzensizleşmenin, (yapının merkezi gibi algılanan) Cevahir Bedesteni'ne çaprazda eşit uzaklıkta oluşu, denge unsurunun oluşmasını kolaylaştırır. Plan düzlemindeki düzen ve düzensizlik arasındaki denge, kuzey - güney aksında uzanan Yağlıkçılar Caddesi bir eksen olarak kabul edildiğinde görülür. Yağlıkçılar Caddesi'nin batı bölümü, oldukça düzensiz bir yapı olarak algılanır. Caddenin doğusunda kalan iki bedesten ve dik açı ile kesişen gridal dokudaki alışveriş sokakları nispeten düzgün bir oluşum gösterir (Görsel 22).

Koram, iki karşıt özellikli öğeyi ya da ucu, kutbu birbirine uygun basamaklarla bağlayan geçiş düzenlemesi şeklinde tanımlanır. Hiyerarşi, sıradüzen anlamına gelir. Bir koram kümesinde, başlangıç ve bitiş öğeleri (karşıt kutuplar) ile ara öğeler olmalıdır. Bağlantı sağlanırken, iki uç öğenin (A, B) karakterleri birbirinin tamamen karşıtı, zıttı olmalıdır. Birbirinin karşıtı, iki uç öğe arasında yer alan ara öğeler (basamaklar) muntazam bir sıra izlemelidir (Özek, 1993: 47). Koramın Kapalıçarşı'nın mimari açıdan biçimlenmesinde önemli bir unsur olduğu söylenemez. Cevahir Bedesteni'nden çıkan ışınsallığı koram şeklinde tanımlamak, zorlama olacaktır. Kapalıçarşı'nın tam tepeden çekilen hava fotoğrafında, batı bölümündeki dağınık yapılaşma içinde üçgensel bir parça (bölüm) görülür. Buradaki sokakların, küçükten büyüye dizilen yapısı koram şekilde ifade edilebilir. Ancak bu durum, kent dokusuna uyum amacıyla yapılmış ve yapı parsellerinin arasında kalmış bir alandaki mecburi çözümdür. Çarşının bütününe oranla fark edilemeyecek kadar küçüktür. Bu yüzden Kapalıçarşı'nın oluşmasında ve biçimlenmesinde koramın önemli bir unsur olmadığını ifade etmek gerekir (Görsel 23).

Bir organizasyondaki öğelerden birinin ya da bazılarının diğerlerine karşı tek başına ya da grup olarak üstünlük (baskınlık, hâkimiyet) kurması **Egemenlik** olarak ifade edilir. Öğeler arasında gruplaşmalar, bütündeki mesajın yer yer yoğunlaşmasına neden olur. Bu öğe grupları, diğerlerine göre egemen özellikte olur. Gruplaşma öğelerin tekrarı yoluyla elde edilebilir. Uygunluk ilkesi ile bağlantılı olarak yoğunlaşarak egemenlik kurulur. Bazı egemen öğelerin karakteri, çevredekilerin karşıtıdır. Diğer öğeler sıradan özelliğe sahipken, onlar karşıt olarak ön plana çıkar. Egemenliği fiziksel, önemlilik ve fikir egemenliği şeklinde ele almak mümkündür (Özek, 1993: 44-46). Kapalıçarşı'nın üstten çekilmiş, çatısını gösteren fotoğraflarına bakıldığında, iki bedesten çatı biçimlenişleri ve çatılarının renkleri ile egemenlik kurar. Alışveriş sokaklarının çatıları, kırmızı - kahverengi tonları ile daha canlı renge sahip olsalar da çizgisellikleri ile adeta bir zemin oluştururlar. Açık gri, soluk renkteki bedestenlerin çatılarını ön plana çıkarırlar. Bu durum hem yapının kuşbakışı üstten görünüşünde hem de çatı görünecek şekilde çekilen perspektif fotoğraflarında görülebilir. Perspektif çekimlerde bedestenlerin yan yana olan kubbeleri yoğun bir doku meydana getirerek ön plana çıkar. Perspektif fotoğraflarda kadraja giren Nuruosmaniye Camii, kubbesi, minaresi, avlusunun çevresindeki kubbeleri, Kapalıçarşı'dan yüksek olması nedeniyle görünen duvarları ve tüm bu yapı bileşenlerinin bedestenler gibi gri renkte olması ile bedestenlerin egemenliğini arttırır (Görsel 24).

Kapalıçarşı büyük ve kompleks bir yapı olduğu için temel tasarım özellikleri yapı içinde gezinirken; teknik çizimleri incelenirken ya da yapıya üstten, havadan çekilen fotoğraflarına bakılarak farklı enstrümanlar üzerinden algılanmaktadır. Eskiden her alışveriş sokağından, bir üretim kolu hizmet verdiğinden iç mekânı algılamak ve dolaşmak nispeten kolay olabilir. Günümüzde iç mekânda aynı benzer şeylerin, özellikle turistlere yönelik ürünlerin satışı ağırlıklı olduğundan, yön duygusu kaybedilebilmektedir. Yapının dışındaki açık alanda iki taraflı alışveriş sokakları olduğundan, yapının cephesi kentin içindeki bir alışveriş sokağı gibi algılanmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarihi yapının cephesi algılanmamaktadır. Plan düzleminde incelendiğinde hanlar, bedestenler ve alışveriş sokakları bir bütün haline gelir. Havadan çekilen fotoğraflarında bedesten, han, alışveriş sokağı gibi farklı yapı tipleri daha kolay algılanmaktadır. Herkesin helikopterle yapıyı üstten görmesi mümkün olmadığından, hava fotoğraflarına dayanan algılama bedensel

deneyimi dışlayan bir durumdur. Bu nedenle İstanbul Kapalıçarşı farklı bakış noktalarından bakılarak, farklı ifade araçları ile incelenmiştir.

Sonuç

Kapalıçarşı tek seferde inşa edilmemiş, zaman içinde eklemlenerek oluşmuştur. Bedesten, han ve arasta (alışveriş sokağı) gibi Osmanlı Mimarisi'nin ana, değişmez nitelikteki tipolojik yapılarından meydana gelmiş; bu farklı yapılar uyum içinde bir araya gelmiştir. Bu yüzden temel tasarım elemanları, araçları ya da ilkeleri düşünülerek bütün olarak tasarlandığı iddia edilemez. Ancak bunları örnekleyen çok sayıda unsura sahiptir.

Temel tasarım elemanlarından nokta, bedestenlerin kubbeleri ve taşıyıcı ayakları üzerinden örneklenebilir. Çizgi konusu ise Kapalıçarşı'daki alışveriş sokakları üzerinden örneklenebilir. Kalpakçılar ve Yağlıkçılar Caddeleri yapının içindeki en uzun, lineer uzanan ve yapıyı kente bağlayan ana caddelerdir. Yapının yüzey özelliklerinin, diğer bir ifadeyle taş dokusunun en net algılandığı yer Sandal Bedesteni'dir. Yapının içindeki ve dışındaki sokaklarda turistlere ve yerli halka hitap eden ürünler, kıyafetler, kullanım eşyaları, vb. rengârenk dokularıyla yapının yüzey özelliklerini oluşturur. Temel tasarım elemanlarından hacim, farklı yapı tiplerini içeren Kapalıçarşı'nın değişik yerlerinde farklı algılanır. Sandal bedesteni kubbelerin algılanması ve yüksek tavanlar nedeniyle geniş bir iç hacme sahiptir. Hanların avluları, daralan ve labirent haline gelen sokaklardan sonra birden insanların dış mekân ve gökyüzü ile karşılaşma noktaları olurlar. Bedestenler dikdörtgen planları ve kubbeleri ile şekil / biçim, form başlığı altında örneklenebilen ana geometrik şekillere sahip yapılardır. Kâgir yapım tekniğinin bir özelliği olarak, geleneksel Osmanlı mimarisine ait unsurların geometrisi özellikle de teknik çizimlerde net olarak okunabilmektedir. Alışveriş sokaklarındaki üst kottaki pencereler dikdörtgen ve yarım daire ile yeni şekillerin oluşmasıyla meydana gelmiştir. Kapalıçarşı'da aralık, tekrar ve ritim unsurları bir arada, aynı elemanlar üzerinden örneklenebilir. Bunlar Kapalıçarşı'da en fazla örneğe sahip unsurlardır. Pencerelerin, bir sokak üzerinde dükkânların, bedestenlerin kubbelerinin ve filayaklarının tekrarı söz konusudur. Söz konusu öğeler ritim oluşturmaktadır ve aynı aralığa sahiptir. Kapalıçarşı'daki alışveriş sokaklarının kentsel dokuyla birleşmesi yapının içindeki yönleri de meydana getirmektedir. Yapıda renk olgusu iki açıdan ele alınabilir. Yapı dışarıdan ve üst kottan kubbeleri gri ve kırmızımtırak kiremit renkleri nedeniyle iki renklidir. İç mekânda ise ağırlıklı olarak açık sarı tondaki duvar rengine sahiptir. Farklı insanlar ve satılan ürünler ile rengârenk ve renklerin sürekli yer değiştirdiği ve hareket ettiği bir yapıya bürünür. Çatısına vuran ışık kubbelerde ve kiremit yüzeylerde ton farklarına yol açarak, yapının fotoğraflarına üç boyutluluk algısı katar. Yapının içindeki hareketlilik insan hareketliği üzerinden örneklenebilir. Fiziksel olarak ise büyük yapının özellikle batı bölümünde düzensizleşen sokak dokusu ile görünür olur.

Kapalıçarşı Tarihi Yarımada'da yer alan büyük ölçekli bir yapıdır. Buna rağmen çoğu yerde tek katlı olması, çevresindeki dükkânların adeta onu sarması ile kentsel dokunun bir parçası haline gelerek, ona uyum sağlar. Eski dönemde sandık şeklinde ifade edilen satış birimleri, yapının insan ölçeğine uygunluğunun bir kanıtıdır. Eskiden yapının içinde insanların at ile dolaşabilmeleri ve güvenlik nedeniyle üst kotta yer alan pencereler, yapının yüksekliğinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Modern dönem yapılarında olduğu gibi geleneksel mimaride de modülasyon önemli bir unsurdur. Kâgir binalarda modülasyonu oluşturan en küçük unsur, taş yapı malzemesidir. Aralık, tekrar ve ritim üzerinden aktarılan tüm örnekler yapıdaki modülasyonun da örnekleridir.

Zıtlık aslında fiziksel anlamda durağan yapıya hareketlilik katan unsurlardır. Bedestenlerin farklılaşan üst örtüleri, alışveriş sokaklarının lineerliği ve hanların avlulu yapıları, birbirine zıt olmaya örnektir. Farklı kullanımlar, kat yükseklikleri ve açık kapalı mekânlar bir bütünü oluşturarak uyum içindedir. Farklı üretim tekniklerinin yerini alan turizm odaklı ve birbirinin aynı malların satıldığı günümüzdeki alışveriş olgusunun da bunda rolü vardır. Yapıda belli tipolojilerinin tekrarı da birlik unsurunu doğurmaktadır. Kapalıçarşı alışveriş, bedesten ve han şeklinde üç farklı mimari tipolojideki yapıdan oluşur. Alışveriş sokakları hem yapıyı kentle birleştirerek hem de han, bedesten gibi yapıları bağlayarak birlik unsurunun oluşmasındaki en önemli etkendir. Eski dönemde de yapının üretim ve satış faaliyeti için kullanımı, birliği meydana getiren unsurlar olmuştur. Yapının içindeki öğelerin tek olmaması da birliği sağlar. Örneğin yapının en baskın, belirgin öğesi olan bedestenler iki tanedir. Geleneksel Osmanlı mimarisini yansıtan ve yapının ilk inşa edilen bölümleri olan bedestenler denge ve simetriyi plan ve kesit düzlemlerinde örnekler. Geleneksel Osmanlı Mimarisi'nin tipolojisine sahip olan bedestenlerde düzen hâkimdir. Cevahir Bedesteni'nin çevresinde söz konusu düzen devam eder. Yapının bütününde denge söz konusudur. Cevahir Bedesteni adeta bir ağırlık merkezi şeklindedir. Sandal Bedesteni ve yapının batı bölümündeki düzensiz doku da birbirini dengeler. Yapı kapsamında koram olgusunu örneklemek ise zordur. Yapının üstten görünüşünde çok küçük bir üçgensel olan zorlama olsa da korama örnek verilebilir. Egemenlik unsuru ise yapının üstten görünüşünde bedestenler ile sağlanmaktadır. Eski dönemde de en değerli malların bedestenlerde satılması, esnafının maddi durumu iyi olduğundan çarşının diğer yerlerinden erken kapanması ve adeta

günümüzün banka işlevlerini yerine getirmesi ile egemenliği sadece fiziksel olarak değil, kullanım açısında da sağlamıştır.

Kapalıçarşı'nın mimari tasarım açısından değeri ve başka tasarımlar bağlamında kullanılabilecek yönleri şu şekildedir:

- Pencereler ile aydınlatılması, yapay aydınlatma gerektirmemesi
- Farklı tipolojilere sahip yapıların bir arada uyumlu olarak yer alması
- İç mekânında yer alan sokakların, kentsel mekânda da devamının olması
- 21 tane kapı ile dış mekâna açılması
- Dış yüzeyinin alışveriş dükkânları ile çevrili olması nedeniyle kentsel mekânın bir parçası olması
- Temel tasarım elemanları, araçları ya da ilkelerinin hepsine örnek içermesi
- Alışveriş sokaklarının çatı örtüsünün iç ve dış mekânda ihtiyaca uygun olarak farklı şekilde biçimlenmesi
- Kapalı, açık, yarı açık mekâna örnek içermesi
- İç mekânda dolaşanlar için dönemeçli sokaklar, kapalı mekânda aniden açık ve yarı açık mekânlarla karşılaşma olanağı vererek sürprizli mekânlar oluşturması
- İç mekânda vitrinlerden dışarı taşan, alışveriş sokaklarının üzerine yayılan satış ürünleri ile sınır kavramının belirsizleşmesi
- 560 yıllık yapının, dondurulmuş anıları barındıran bir müze olarak değil, günümüzde de kullanılması
- Farklı yapı tiplerinin birleşimi ve özelliklerini, doğalarını kaybetmeden bir bütünü meydana getirmeleri
- Yapının iç mekânda dolaşırken, plan düzleminde teknik çizimlerini incelerken ve hava fotoğraflarını incelerken, farklı mimari tasarım kriterlerinin algılanması

Yapının tasarım prensiplerinin üzerinde durulması, geleneksel çarşı yapısının anlaşılabilir olmasını sağlayacaktır. Kapalıçarşı kentle kurduğu ilişki ve mekânsal özellikleri açısından bilgi vericidir. Bunlar gerçekleşecek çarşı ve benzeri yapılarda da kullanılabileceği ve esin kaynağı olabileceği için önemlidir.

Kaynaklar

Akıncı, N. F. (Ed.) (2014). *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu 2013*. İstanbul: İSTYAM, Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi.

Akozan, F. (1979). İstanbul'un Kapalı Çarşısı, *Tarih Dergisi*. Sayı: 32, 759-770, 1019-1029. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iutarih/issue/9604/119903

Alp, Z., Avcı, Z., Fawler, S. ve İnce, A. (Ed.) (2005). *İstanbul: City of Memories & Hopes*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Arseven, C. E. (1989). *Eski İstanbul*. Yelkenci, D. (Haz.), İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları.

Aytar Sever, İ. (2020). Değişen Tüketim Anlayışı ve Alışveriş Merkezlerinde Modernleşme Süreci. *Online Journal of Art and Design*, Cilt: 8, Sayı: 3, Temmuz (July), 107-116. Erişim tarihi: 28 Mart 2021, http://www.adjournal.net/

Ayvazoğlu, B. (2003). *Divanyolu Bir Caddenin Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A. Ş.

Barlas, H. C. (2020, 07 Ocak). Dünyanın İlk Bankası; Kapalıçarşı. *Sözcü Gazetesi*. Erişim tarihi: 28 Mart 2021, https://www.sozcu.com.tr/hayatim/seyahat/dunyanin-ilk-bankasi-kapalicarsi/

Batur, A. (Ed.) (2006). Covered Bazaar. *Architectural Guide to Istanbul Historic Peninsula,* Vol.: 1. (ss. 102-104). Istanbul: Chamber of Architects of Turkey Istanbul Metropolitan Branch.

Bayraktar, N., Görer Tamer, N., Tekel, A., Gürer, N., Ceylan Kızıltaş, A. ve Armatlı Köroğlu, B. (2012). *Görsel Eğitimde Yaratıcılık ve Temel Tasarım*. Ankara: Nobel Yayın.

Cantay, G. (1994). Hanlar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: 3 (ss. 548-550). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Çeker, A. (Ed.) (t.y.). *Fatih Rehberi*. İstanbul: T.C. Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür A. Ş.

Cerasi, M. (2006). *Divanyolu*. (A. Özdamar, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ching, F.D. K. (2002). *Mimarlık Biçim, Mekân ve Düzen*. (S. Lökçe, Çev.) İstanbul: YEM Yayın (Yapı Endüstri Merkezi Yayınları).

Çiçekoğlu, F. (Panel Yürütücüsü), Madran, B., Oral, T., Birkan, Ç. ve diğ. (1998). Müze-Kent İstanbul. *İstanbul Dergisi,* Sayı: 26, 97-105.

Edgü, E., Ünlü, A., Şalgamcıoğlu, M. E. ve Mansouri, A. (2012). Traditional Shopping: A Syntactic Comparison of Commercial Spaces in Iran and Turkey. *Proceedings: Eighth International Space Syntax Symposium*. M. Greene, J. Reyes ve A. Castro (Ed.). Şili: PUC. Erişim tarihi: 28 Mart 2021, http://sss8.cl/proceedings.html

Erçetin, A. (2019). Geçmişten Günümüze Gelişen Mekan Kurgusu ile Kapalıçarşı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC*, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan (April), 68-77. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://dergipark.org.tr/tr/pub/tojdac/issue/44330/547771

Erşahin, E. ve Demirkol, Ş. (2020). Alışveriş Turizmi Kapsamında Kapalıçarşı Ziyaretçilerinin E-Şikâyetleri Üzerine Bir Araştırma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 4-25. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://dergipark.org.tr/tr/pub/turar/issue/58229/840356

Esendemir, Ş., Çeker, A., Hızal, D., Işık, H., Sorgun, H., Güleç, M. ve Özkaya, N. (Yay. Haz.) (2009). *Efsane İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Evren, Y. (2012). Taş Yerinde Ağırdır: İstanbul'da Geleneksel Kuyumculuk İmalatının Tarihî Yarımada'dan Kuyumcukent'te Desantralizasyon Sürecine Eleştirel Bir Bakış. *Mimarlık*, Sayı: 363, Ocak-Şubat. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, http://www.mo.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=377&RecID=2760

Freely, J. (2008). *Türkiye Uygarlıklar Rehberi, 1. Cilt: İstanbul.* (T. Birkan, G. Koca ve A. Biçen, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Genim, M. S. (2014, 3 Ağustos). Kapalıçarşı İçin Ne Yapılmalı?. *Milliyet Gazetesi*, Erişim tarihi: 28 Mart 2021, https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/kapalicarsi-icin-ne-yapilmali-1920156

Göncüoğlu, S. F. (Ed.) (2011*). İstanbul'un Kitabı Fatih*, Cilt 1. İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, Kültür Yayınları.

Gülenaz, N. (2000). Osmanlı İstanbul'unda Kent Merkezi ve Çarşı. *İstanbul*, Sayı: 35, Ekim, 128-131.

Gülersoy, Ç. (2003). Kapalıçarşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: 4 (ss. 422-430). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Gülmez, F. G. (2020). İstanbul Kapalıçarşı'sı ve Mekansal Kurgusu. *Mimar.ist*, Sayı: 68, Yaz, 79-85. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-68-yaz-2020/

Güngör, İ. H. (2005). *Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin Temel Tasar*. İstanbul: Bilgisayar Destekli Baskı ve Reklam Hiz. San. ve Tic. LTD. ŞTİ.

Hasol, D. (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

İstanbul (1994). Mahmutpaşa. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* Cilt: 5 (ss. 273-275). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Kapalıçarşı Web Sayfası, Erişim tarihi: 28 Mart 2021, https://www.kapalicarsi.com.tr/?page_id=16

Karacalı, A. O. (2019). İstanbul Kapalıçarşı'nın Çekirdeği Eski Bedesten'de Tarih, Kültür, Mimari Yapı ve İşlev Değişimleri Üzerine Bir İnceleme. *Modular Journal*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1-11. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, http://modular.gedik.edu.tr/tr/pub/issue/49551/635262

Köroğlu, B. A., Özelçi Eceral, T. ve Uğurlar, A. (2009). The Story of a Jewelry Cluster in Istanbul Metropolitan Area: Grand Bazaar (Kapalıçarsı). *Gazi University Journal of Science*, Cilt: 22, Sayı: 4, 383-394. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://dergipark.org.tr/tr/pub/gujs/issue/7391/96836

Kösemen, D. (2005). *İstanbul Ticaret Bölgesinin Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Hanların Mimari Kurgusu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bina Bilgisi, G. Gülmez (Dan.), İstanbul. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Kuban, D. (1996). *İstanbul Bir Kent Tarihi - Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul.* (Z. Rona, Çev.) İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Küçükerman, Ö. ve Mortan, K. (2007). *Kapalıçarşı*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Memiş, Ş. ve Sadırlı, F. (Ed.) (2008). *İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'nin Kalbi Tarihi Yarımada, 3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı.* İstanbul: Eminönü Belediyesi & Haliç Belediyeler Birliği.

Millingen, A. V. (2003). *Konstantinopolis İstanbul*. (A. Gürçağlar, Çev.) İstanbul: Alkım Yayınevi.

Müller-Wiener, W. (2002). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası.* (Ü. Sayın, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Müller-Wiener, W. (2003). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı.* (E. Özbek, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Necipoğlu, G. (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı - Mimarî, Tören ve İktidar*. (R. Sezer, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Onat, E. (1995). *Mimarlık, Form ve Geometri (Architecture, Form and Geometry).* İstanbul: YEM Yayın.

Öner, M. (Ed.) (2009). *Tracing Istanbul (form the air)*. İstanbul: Garanti Gallery.

Ortaylı, İ. (2003). Karagümrük. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 4 (ss. 452-453). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.

Özçakı, M. (2021). İstanbul Kapalıçarşı'nın Kentle Kurduğu İlişki ve Günümüz İçin Öneriler. *Yakın Mimarlık Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2: 90-113. Erişim tarihi: 02 Temmuz 2022, https://dergi.neu.edu.tr/index.php/yakinmimarlik/article/view/315

Özden, P. (2008). 2010 sürecinde Tarihi Yarımda ve Planlama. *İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti'nin Kalbi Tarihi Yarımada, 3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. Ş. Memiş ve F. Sadırlı (Ed.). İstanbul: Eminönü Belediyesi & Haliç Belediyeler Birliği, 91-94.

Özek, V. (1993). *Mimarlıkta Temel Tasar*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Mühendislik - Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Özendes, E. (2001). *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul*. İstanbul: YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

Saglar Onay, N. (2017). Changing Shopping Spaces in Istanbul. *World Journal of Social Sciences and Humanities*, Cilt: 3, No: 3, 56-60. Erişim tarihi: 28 Mart 2021, http://www.sciepub.com/WJSSH/content/3/3

Şahin Olgun, İ. (2006). Kapalıçarşı ve Bellek. *Mimar.ist*, Sayı: 19, Bahar, 19-23. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-19-bahar-2006/

Sarıçayır, E. (2013). ABD Kendi 'Kapalıçarşı'sını Yapıyor. *Arkitera*. Erişim tarihi: 03 Ocak 2020, https://www.arkitera.com/haber/abd-kendi-kapalicarsisini-yapiyor/

Sevim, M. (Yay. Haz.) (2002). *Gravürlerle Türkiye (Türkiye in Gravures), İstanbul 2*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Seylan, A. (2019). *Temel Tasarım*. İstanbul: YEM Yayın.

Sinanlar, S. (2009). *Atmeydanı - Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Soygeniş, S. (2019). *Mimarlık Düşünmek Düşlemek*. İstanbul: YEM Yayın.

Taghizadehvahed, N. (2015). *A Comparative Study of Covered Shopping Spaces: Covered Bazaars, Arcades, Shopping Malls* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, A. Balamir (Dan.), Ankara. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/

Tonguç, S. E. ve Yale, P. (2010). *İstanbul Hakkında Her Şey*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Toprak, Z., Eldem, E., Baydar, O., Koraltürk, M. ve Güvenç, M. (Ed.) (2008). *İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı (Yay. Haz.), İstanbul Ticaret Odası.

Uysal, Y. (2005). Tarihî ve Doğal Çevrede "Turizm" Koruma Amaç mı, Araç mı?. *Mimar.ist*, Sayı: 17, Güz, 36-38. Erişim tarihi: 28 Mart 2021, http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-17-guz-2005/

WeCityGuide (t.y.). Grand Bazaar Guide: Shop Like an Expert, Erişim tarihi: 04 Şubat 2021, https://www.wecityguide.com/grand-bazaar/

Yerasimos, S. (2000). *İstanbul İmparatorluklar Başkenti*. (E. Güntekin ve A. Sönmezay, Çev.) İstanbul: Osmanlı Bankası ve Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yücel, G. ve Arun, G. (2010). İstanbul Kapalıçarşı Tahliye Organizasyonunun Afetten Etkilenebilirlik Değerlendirmesi. *Mimarlık*, Sayı: 354, Temmuz-Ağustos, 53-56. Erişim tarihi: 27 Aralık 2020, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=368&RecID=2439

ANALYSIS OF ISTANBUL GRAND BAZAAR IN TERMS OF BASIC DESIGN

Meltem ÖZÇAKI

Grand Bazaar is constituted of parts that are different and yet complete each other, and of structures of different features coming together. It includes rectangular bedestens with domes, khans with a courtyard in the middle, and some irregular shopping streets between these which are covered with vaults. Bedestens and khans are visible from the bird's eye with their height and geometrical forms. Shopping streets in the inner parts which cause people to perceive the structure as a labyrinth make connection to the city. The parts of the structure, which have different forms, heights, open and closed space connections, constitute the Grand Bazaar through integrating with each other in an aesthetic way when they come together. The irregularity of the streets completes the regular organisation of bedestens and khans. The structure, whose construction and use covers long years, has features of basic design that focuses on architectural and artistic studies. Through the structure, it is possible to observe notions such as point, line, surface, plane and volume, shape / figure and form, interspace, direction, colour, texture, tone, movement / motion, light and shadow, geometry, scale and measure, ratio and proportion, modulation, repetition, rhythm, contrast, suitability and harmony, unison, balance - symmetry, hierarchy, sovereignty. Within the frame of the paper, information of the architectural features of Grand Bazaar is given; features of basic design are conveyed and these are exemplified through Grand Bazaar. The visuals that are used in the study belong to the study on Istanbul Grand Bazaar conducted by students of Department of Architecture in Tekirdağ Namık Kemal University. Through the study, it was aimed for the students to obtain information on the historical space, grasp the importance of historical value, and exemplify the criteria, which they use when making a new design, through structures in the historical environment. The conclusion also focuses on the architectural design criteria of the Grand Bazaar that can be used for other designs.

Keywords: Istanbul Historical Peninsula, Grand Bazaar, basic design